

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ

AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATI

fənnindən bakalavr hazırlığı üçün

METODİK VƏSAIT

«iqtisadiyyat» ixtisası üzrə

*Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirinin
01.04.2015-ci il tarixli 342 sayılı əmrinə əsasən
tərtib edilmişdir*

BAKİ -2015

Tərtib edəni

iqtisadiyyat üzrə fəlsəfə doktoru

SƏDAQƏT ELMAN QIZI ƏHMƏDOVA

Elmi redaktor

*«İqtisadiyyat və idarəetmə» kafedrasının müdiri,
iqtisad elmləri doktoru, professor*

Amil Məmmədəli oğlu Məhərrəmov

Rəyçilər;

dq̄tisadiyyat və idarəetmə» kafedrasının dosenti

Kutais Abuzər oğlu Sarıyev,

«Dünya iqtisadiyyatı» kafedrasının dosenti

Habil Hüseyn oğlu Aslanov

Azərbaycan Kooperasiya Universiteti

«Dünya iqtisadiyyatı» kafedrasının dosenti

Cəmil Müseyib oğlu Əliyev

ONSOZ

Bazar iqtisadiyyatına keçidin başa çatması Azərbaycanın siyasi kursunda, sosial-iqtisadi inkişafında yeni, keyfiyyətə daha yüksək mərhələnin təməlini qoyub. Keçid dövrünə xas plan problemlərinin tamamilə aradan qaldırılması iqtisadiyyatımız hərtərəfli və çoxşaxəli. tərəqqisinə nail olunması respublikamızın iqtisadiyyatının nəzəri problemlərinin yeni rəkursda öyrənilməsinə tələb edir. Bu baxımdan «Azərbaycan iqtisadiyyatı» fənninin «İqtisadiyyat» ixtisası, o cümlədən «Dünya iqtisadiyyatı» ixtisası üzrə təhsil alan mütəxəssislərin hazırlanmasında və onlarda dövrün tələblərinə cavab verən milli iqtisadi tərəkürün formalaşmasında tədrisinin aparılması olduqca vacibdir.

Azərbaycan iqtisadiyyatının hazırkı vəziyyətinin və onun perspektiv inkişaf xüsusiyyətlərinin milli iqtisadi mənafeyə uyğun ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi baxımından öyrənilməsi işində bu tədris metodiki vəsaitin mühüm əhəmiyyəti vardır. İqtisadi biliklərin müxtəlif sahələrinə yiyələnən tələbələr Azərbaycan iqtisadiyyatını dərindən öyrənməklə zəruri iqtisadi nəzəri biliklərə sahib olmaqla əsas məqsədə nail ola bilərlər.

Dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya olunan Azərbaycan

iqtisadi)Ayatı özünəməxsus xüsusiyyətləri, milli çalarları ilə zəngin olcm bir iqtisadiyyatdır. Bu kimi xüsusiyyətlərin və respublikamızın mövcud zənginliklərinin öyrənilməsi eyni zamanda onun dünya təsərrüfat sistemində iştirakı istiqamətlərini və yerini müəyyən etmək deməkdir. Bu problemlərin milli mənafeyə uyğun, mövcud reallıqlar baxımmndan düzgün həlli «Azərbaycan iqtisadiyyatı» fənninin necə tədris olunmasmdim əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Məhz bu metodik vəsait fərmin tələbələrə ətraflı şəkildə öyrənilməsində, onmı həm nəzəri, həm də metodoloji xüsusiyyətlərinin incəliklərinə yiyələnmələrində mühüm yardımçı ola bilər. Tədris metodiki vəsaitdə Azərbaycan iqtisadiyyatm mülkiyyət münasibətləri, iqtisadi inkişaf xüsusiyyətləri, real iqtisadi potensialının qiymətləndüilmə-si, iqtisadi təhlükəsizlik problemləri, onun daxili və xarici bazarmm formalaşması, iqtisadiyyatm idarəetmə sistemi, dövlətin iqtisadi rolu, Azərbaycanm makroiqtisadiyyatı, iqtisadi inkişaf modeli, beynəlxalq iqtisadi əlaqələri, maliyyə-kredit sistemi, valyuta təhlükəsizliyi, məşğulluq problemi, əmək bazarı və s. məsələləri tələbələrə öyrədilməsinin metodiki vasitələri nəzəri istiqamətdə izah edilmişdir. Tədris metodiki vəsait « iqtisadiyyat və Dünya iqtisadiyyatı» ixtisası üzrə müvafiq tədrisi yerinə yetirən müəllimlər və həmin ixtisas üzrə təhsil alan tələbələr üçün nəzərdə tutulmuşdur.

M ö v z u 1

AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATI FƏNNİNİN PREDMETİ VƏ METODU

Bu mövzuda «Azərbaycan iqtisadiyyatı» fənninin predmeti Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının formalaşması və inkişafı iqtisadi qanunauyğunluqlarını öyrənmək və milli mənafeyə uyğun tövsiyələr hazırlamaqla bərabər ümumbəşəri iqtisadi qanunauyğunluqları da özündə ehtiva etməlidir.

Tədris prosesində müəyyən edilməlidir ki, Azərbaycan iqtisadiyyatı dünya təsərrüfat sisteminin tərkib hissəsidir, dünyada baş verən iqtisadi proseslərdən kənar qalma qeyri-mümkündür və dünyada yaradılan mütərəqqi texnika-texnologiyadan və istehsal təcrübəsindən istifadə etmədən milli iqtisadiyyatı inkişaf etdirmək mümkün olmaz. Bütün bunlar «Azərbaycan iqtisadiyyatı»nın predmetinə daxildir.

Mövzunun tədrisi zamanı tələbələrə müvafiq olaraq aşağıdakı məlumatlar verilir:

- Azərbaycanın iqtisadçı alimlərinin əsas vəzifələrindən biri dünya iqtisad elminin ən yaxşı nümunələrindən istifadə etməklə iqtisad elmini əvvəlki ehkamçılıqdan və şüarçılıqdan qurtarmaq və öyrəndiyi predmeti daha obyektiv və həyatımıza yaxın bir tərzdə müəyyən etməkdir.

- «Azərbaycan iqtisadiyyatı» da öz predmetini iqtisadi kateqoriyalar vasitəsilə öyrənir. Bunlara öz spesifik məzmunu olan, məna kəsb edən aşağıdakı kateqoriya, ifadə və anlayışları aid etmək olar: «Azərbaycan iqtisadiyyatı».

«Azərbaycanın məhsuldar qüvvələri»[^] «Azərbaycanın iqtisadi potensialı», «Azərbaycanda istehsalın strukturu», «Azərbaycanın ictimai təsərrüfatı», «Azərbaycan xalq təsərrüfatı», «Azərbaycanın torpaq mülkiyyəti», «Azərbaycanın daxili və xarici bazarı», «Azərbaycan əhalisi», «Azərbaycanın milli sərvəti», «Azərbaycanın iqtisadi sistemi», «Azərbaycanın ümumi daxili məhsulu», «Azərbaycanın milli gəliri», «Azərbaycan bankı», «Azərbaycanın maliyyəsi», «Azərbaycan manatı», «Azərbaycan sənayesi», «Azərbaycan kənd təsərrüfatı», «Azərbaycan nəqliyyatı», «Azərbaycan valyutası», «Azərbaycan dövləti», «Azərbaycan dövlətinin iqtisadi vəzifələri», «Azərbaycan dövlətinin iqtisadi siyasəti» və başqaları.

- «Azərbaycan iqtisadiyyatı» elminin predmetinə daxil olan iqtisadi münasibətlər abstraksiyadır, onu gözlə görmək mümkün deyil, lakin onlar mövcuddur və onlar iqtisadi mənafələr şəklində təzahür edir. Bunlar çoxdur - şəxsi mənafə, ailənin mənafeyi, kollektivin mənafeyi, regionun mənafeyi, milli mənafə, ümumbəşəri mənafeyi və başqaları. Bu mənafələr bir-birilə uzlaşdırılırsa həmin dövlətin iqtisadiyyatı normal inkişaf edir.

- «Azərbaycan iqtisadiyyatı»nın predmetinə öyrənilməsində iqtisadi nəzəriyyənin metodlarından istifadə edilən zaman Azərbaycanın müasir vəziyyəti reallıqları, imkanları, daxili və beynəlxalq şərait diqqət mərkəzində olmalıdır. Bu elm Respublikamızın iqtisadiyyatını vahid bir orqanizm kimi öyrənilməlidir.

- Hər bir elmin predmeti onun metodu ilə bir vəhdət təşkil edir. Bəzi hallarda elmin predmetini əvvəlcə, metodunu isə ondan sonra və yaxud əksinə verirlər. Biz isə

əvvəlcə «Azərbaycan iqtisadiyyatı» elmin predmetini sonra isə metodunu yazmağı məqsədəuyğun hesab edirik. Cəmiyyətin iqtisadi inkişafının ümumi iqtisadi qanunauyğunluqları olduğu kimi «İqtisadi nəzəriyyə», o cümlədən onun bir qolu olan «Azərbaycan iqtisadiyyatı» elmi də dünyada qəbul olunmuş metodu qəbul etməli və ondan həmin fənnin öyrənilməsində istifadə etməlidir. İqtisadi nəzəriyyənin müəyyən metodlarından biri də elmi abstraksiya metodudur. Bu canlı seyr metodundan sonra gəlir. Burada əsas məsələ canlı seyr zaman toplanan materialları diqqətlə araşdırmaq, müəyyən sistemə salmaq, həyatın başlıca mahiyyətlərini müəyyən etmək, sonra isə onları ümumiləşdirib müəyyən abstraksiyalar, qanunlar və prinsiplər şəklində ifadə etməkdir.

- Böyük və kiçikliyindən asılı olmayaraq bütün hadisələrin, o cümlədən iqtisadi hadisə və proseslərin çoxlu səbəbləri olur. İqtisadi hadisələrin mahiyyətini açmaq üçün birləşmə hamısını öyrənmək qeyri-mümkündür. Bunlar çox olduğuna görə bu sahədə hərcmərclik yaradar və hadisələrin mahiyyətini öyrənmək qeyri-mümkün olar. Bunun aradan qaldırılması üçün əsas səbəbi törəmədən, ikinci və üçüncü dərəcəli səbəblərdən ayırmaq və əsas səbəbi ön plana çəkmək vacibdir. Bu sahədə abstraksiya metodunun rolu böyükdür.

- Elmi abstraksiya insanın təfəkkür prosesində ümumiləşdirdiyi və müəyyən anlayış və kateqoriyalarla ifadə etdiyi bir metoddur. Bu metod vasitəsilə elmin öyrəndiyi hadisələri, onları təsadüfi tərəflərdən ayırır və onlarda olan mühüm cəhətləri aşkar edir. Bu yolla elmi təfəkkür abstrakt anlayışlar yaratmaqla bizi çoxlu təkrarlardan azad edir və

iqtisadi hadisə və proseslərin mahiyyətini dərk etməyi asanlaşdırır. Bu metod gerçək həyatın əsas və həqiqi mahiyyətini aşkara çıxarmaq üçün ümumiləşdirilmiş anlayışlar yaratmağa imkan verir. Məhz «Azərbaycan iqtisadiyyatı»nın predmeti də bu anlayışlar vasitəsilə öyrənilir. Məsələn, istehsal sahələri və əmək məsulları o qədər çox və müxtəfdir ki, indi onları sayıb bitirmək mümkün deyil. Elm onların bütün konkret tərəflərindən və formalarından asılı olmayan hamının başa düşəcəyi abstrakt anlayışlar yaradır. Məsələn, əmək hamı üçün aydın olan sadə bir şey kimi görünür. Lakin sadə formada görünən bu anlayışa dərinlikdən nəzər salsaq onun arxasında gizli olan konkret məzmun və formalar üzə çıxarıla bilər. Onun özü də bir abstrakt anlayışdır. Beləliklə, abstraktdan konkretə doğru hərəkət etməklə təfəkkür konkrut olanı mənimsəyir, onu konkret etmək etibarilə mənə cəhətcə yenidən canlandırır. Konkretədən abstrakt təfəkkürə, ondan konkretə keçmək bütün iqtisadi münasibətlərin izah və şərh edilməsində mühüm metoddur. İqtisadi nəzəriyyənin metodlarından biri də analiz (təhlil) və sintez metodudur. Analiz zamanı iqtisadi münasibətlər bir vahid tam kimi götürülür və o, elmi təfəkkür yolu ilə müəyyən tərkib hissələrə, tərəflərə ayrılır. Bu halda iqtisadi münasibətlərin hər bir forması ayrılıqda təhlil (analiz) edilir, onun mühüm cəhətləri və mahiyyəti konkret olaraq araşdırılır, öyrənilir. Bu zaman məqsəd iqtisadi münasibətlərin müxtəlif tərəflərini daha dərinlikdən öyrənməkdir və bu metod ona yaxşı şərait yaradır. Lakin bütün iqtisadi hadisə və proseslər bir-birilə əlaqədardır və biri digərini şərtləndirirlər. Buna görə də iqtisadi münasibətlərin bir-birilə vəhdət, qarşılıqlı əlaqə şəklində öyrə

nilməsi zərurəti yaranır. Bu sintez üsulu ilə mümkündür. Sintez etmək yolu ilə biz müəyyən bütöv bir iqtisadi forma haqqında ümumi bilik əldə edə bilərik. Məntiqi və tarixi metod da iqtisadi nəzəriyyənin üsullarındandır. Belə ki, iqtisadi nəzəriyyə kateqoriya və anlayışları, onların yarandığı tarixi ardıcılıqla təhlil və şərh edilir. Buna görə də iqtisadi nəzəriyyə iqtisadi hadisələrin törəməsi, inkişafı və dəyişməsi prosesini tarixi baxımdan izləyir. Lakin, tarixi inkişaf prosesinin özü çox zaman sıçrayışlar və dolanbac yollarla baş verir. Bunu olduğu kimi qəbul etmək iqtisadi hadisə və proseslərin mahiyyətini öyrənməkdə səhvlərə səbəb ola bilər. Buna görə də iqtisadi nəzəriyyənin predmetinin öyrənilməsində tarixi metodlarla yanaşı məntiqi idrak metodu da əsas götürülür, iqtisadi hadisə və proseslərə məntiqi təfəkkürlə yanaşmaqla tarixi hadisələrin təsiri ilə yaranan sıçrayış və tənəzzülün səbəbləri öyrənilir. Bu metodla müvəqqəti hadisələr nəzərə alınmır və obyektiv iqtisadi qanunauyğunluqlar əsas götürülür. Burada tarixi metodla məntiqi metod bir-biri ilə vəhdət təşkil edir.

- Yuxarıda deyilənlərdən belə nəticə çıxır ki, «Azərbaycan iqtisadiyyatı»nın predmetinin öyrənilməsində iqtisadi nəzəriyyənin metodlarından istifadə edilən zaman Azərbaycanın müasir vəziyyəti real halları, imkanları, daxili və beynəlxalq şərait diqqət mərkəzində olmalıdır. Bu elm Respublikanın iqtisadiyyatını vahid bir orqanizm kimi öyrənilməlidir. Ancaq bilmək lazımdır ki, keçid dövründə çox mülkiyyətli iqtisadiyyatın formalaşması müxtəlif mülkiyyət formalarının olması ilə bağlıdır. Buna görə də ayrı-ayrı mülkiyyət formalarının zəruriliyi, onların mahiyyəti, iqtisadi sistemdə yeri, strateji vəzifələrin həllində

hər birinin rolu və tarixi taleyi ilə bağlı məsələlər təhlil edilməli və onların qarşılıqlı əlaqəsi, qarşılıqlı təsiri, vəhdətliyi sintez halında öyrənilməlidir. Belə bir yolla getməklə Azərbaycanda formalaşmaqda olan iqtisadi mənafeələr sistemini öyrənmək və onların reallaşdırılmasının mexanizmini açmaq olar.

- İqtisadi müstəqilliyin əsasında hər bir dövlətin, o cümlədən Azərbaycanın sağlam milli iqtisadiyyatın formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi durur. Çünki milli iqtisadiyyat hər bir dövlətin bazisidir. Dövlətin siyasəti, diplomatiyası, elmi, təhsili, səfüyəsi, mədəniyyəti, incəsənəti və üstqurumun digər ünsürləri bunun üzərində yüksəlir. Milli iqtisadiyyatı inkişaf etdirmədən üstqurumda nailiyyətlər qazanmaq qeyri-mümkündür. Doğrudur, üstqurum bazisə passiv deyil, dövlətin düzgün, milli mənafeyə uyğun siyasət yeritməsi bazisin inkişafına təkan verən əsas amillərdən biridir.

- Beləliklə, bazis və üstqurumun bir-birini şərtləndirməsi, birinin digərinə yardım etməsi əsasında hər bir dövlətin, o cümlədən Azərbaycanın sağlam milli iqtisadiyyatı formalaşır və inkişaf edir və iqtisadi müstəqillik üçün şərait yaranır. İqtisadi müstəqillik o deməkdir ki;

- 1) xalq tarix boyu yaratdığı və təbiətin ona bəxş etdiyi təbii sərvətin sahibi olur;

- 2) cəmiyyət özünü yaşatmaq gücünə malik olur, əsasən özünün imkanlarına və tarixi reallıqlara arxalanmaqla istehsalın təşkilinin milli mənafeyə uyğun daha yaxşı ictimai formasını müəyyən edir, formalaşdırır;

- 3) tərəddüd etmədən müstəqil və milli mənafeyə uyğun xarici iqtisadi münasibətlər yaratmaq, sərbəst dünyaya

bazarına çıxma bilmək, xarici rəqabətə qarşı davamlı olmaq, iqtisadi təhlükədən qorunmaq kimi keyfiyyətlərə malik olur. İqtisadi cəhətdən müstəqil olan hər bir dövlətin müstəqil maliyyə, pul-kredit, gömrük, qiymət siyasəti yeritmək qüdrəti yaranır.

- İqtisadi yüksəlişi təmin etmək üçün yuxarıda göstərilən şərtlər və amillər kifayət deyil, iqtisadi müstəqilliyə nail olmaqdan ötəri eyni zamanda aşağıdakı şərtlər də ödənilməli və onlar bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə yaradılmalıdır;

- 1) özünün yetkin milli bazarı və bu bazarm tələblərinə cavab verən strukturu qərarlaşsın;
- 2) öz dayaqları üzərində inkişaf edə bilsin və özünü təkrar istehsal etmək qabiliyyətinə malik olsun;
- 3) müstəqil, möhkəm valyutası, maliyyə, kredit, bank sistemi fəaliyyət göstərsin;
- 4) formalaşmış istehsal, bazar və sosial infrastrukturları olsun;
- 5) səhmanlı, çevik təsərrüfat mexanizminə və dövlət idarəetmə əməllərinə malik olsun.

- «Azərbaycan iqtisadiyyatı» nəzəri elmdir. Ona görə də o dövlətimizin iqtisadi həyatı Uə bağlı olan bütün iqtisadi problemləri nəzəri cəhətdən dərindən öyrənməli, əsas prinsipləri və iqtisadi qanunauyğunluqları aşkara çıxarmalıdır. Məhz milli iqtisadiyyatımız haqqında əsas iqtisadi biliklər bu zaman formalaşır, sistemli şəkil alır. Bu zaman millətin iqtisadi şüuru və iqtisadi tərəkkürü formalaşır. Bu prosesdə əhalinin müəyyən qrupu deyil, bütün vətəndaşlar iştirak etməlidir.

- «Azərbaycan iqtisadiyyatı» elminin ikinci funksiyası

orum praktiki, əməli funksiyasıdır. Çünki alınmış iqtisadi biliklər əməli fəaliyyətdə, cəmiyyətin şüurlu surətdə dəyişdirilməsi, praktikada elmi əsas, dayaq rolu oynadıqda əhəmiyyət kəsb edə bilər. Lakin bu funksiyanın həyata keçirilməsinin özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. Əvvəla, o birinci funksiyanın necə yerinə yetirilməsi ilə əlaqədardır.

- Bıma görə də «Azərbaycan iqtisadiyyatı» bir nəzəri elm kimi müəyyən etdiyi prinsipləri, qanunları və qanunauyğunluqları aşkara çıxarmaqla qalmamalı və onlardan iqtisadi müstəqilliyin təmin edilməsi üçün istifadə edilən həyata keçirmə mexanizmini, üsul və vasitələrini də göstərməlidir.

- Beləliklə, hər bir iqtisad elmi ümummilli problemlərin həlində, ümumi daxili, ümumi milli məhsulun istehsalında, dövlətin gəlirlərinin formalaşmasında və bütövlükdə Azərbaycan xalqının həyat səviyyəsinin yüksəldilməsində iqtisadi qanunların obyektiv xarakterinin dərk edilməsində, onlardan düzgün istifadə edilməsində böyük rol oynaya bilər. Qarşıda duran bu böyük və şərəfli vəzifənin həyata keçirilməsində fundamental, müstəqil elm kimi «Azərbaycan iqtisadiyyatı» konkret iqtisad elmi sahələrini nəzəri biliklə silahlandırmaq, onlar üçün mayak rolu olmalıdır.

Mövzu 2

AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATI VƏ MİLLİ İQTİSADI MODEL ANLAYIŞLARININ MÜXTƏLİF ASPEKTLƏRİ

Mövzunun tədris zamanı çatdırılmalı olan məsələlər budur ki, iqtisadi sistemlər əsas iqtisadi problemlərin həllinə yanaşmanın üsul və metodlarına görə fərqlənirlər. Bu fərqlər iqtisadi inkişaf modellərində aydın şəkildə özünü göstərir. İstənilən iqtisadiyyat bu və digər model əsasında qurulur və fəaliyyətdə olur. Geniş mənada model öyrənilən obyektə dərk etməkdir, onun nəzəriyyəsini yaratmaqdır. Yəni, obyektiv gerçəkliyin sadələşdirilmiş, ümumiləşdirilmiş formada dərk edilməsidir.

Tədris prosesində mövzu üzrə veriləcək istiqamətlər aşağıdakılardır:

- Bu iqtisadi inkişaf modelinə də aiddir. Modelləşdirmə yolu ilə eyni bir sosial-iqtisadi sistemdə yaşayan ayrı-ayrı ölkələrin iqtisadi sistemləri haqqında, onların məzmununu, strukturunu, bu struktura daxil olan elementlərin nisbətləri və əldə olunmuş nəticələr haqqında dürüst məlumatlar əldə edilir. Modelləşdirmə nəticəsində məlum olur ki, eyni bir iqtisadi sistemə daxil olan ölkələrin iqtisadi inkişaf modelləri fərqlidir. Məsələn, ölkələrin birində liberal bazar mexanizminə üstünlük verildiyi halda (ABŞ) başqa bir ölkədə (İsveçdə) dövlət tənziimi mexanizmindən geniş istifadə olunur, digər ölkələrə nisbətən Yaponiyada planlaşdırma mexanizminə üstünlük verilir, Almaniya isə iqtisadiyyatın sosial yönümü daha güclüdür və s. Bu modelləri öyrənməklə biz onlardan ən optimalını seçib Azər-

bay can reallıqlarına uyğmı əlavələr etməklə daha səmərəli, həlli çətin olan problemlərin öhdəsindən gəlməyə şərait yaradan modeli ortaya qoymaq imkanı əldə etmiş oluruq.

- İqtisadi inkişaf modeli özlüyündə bir sistemdir, o nisbətən sabit, keyfiyyətə real olan elementlərdən ibarətdir və bu elementlərin qarşılıqlı əlaqəsi, qarşılıqlı təsiri sayəsində bütöv bir tam kimi fəaliyyət göstərir. Ancaq tama daxil olan hissənin müstəqil hərəkəti mütləq deyil nisbi xarakter daşıyır və tam olanla qarşılıqlı münasibətdə olur. Məsələn, bütöv tam halında götürülən iqtisadi modeldə istehsal, bölgü, mübadilə və istehlak nisbi müstəqil hissələr kimi qarşılıqlı münasibətdə olmaqla yanaşı bütöv tamla da qarşı- hqlı əlaqədə olur.

- Nisbi müstəqil olan hər bir hissənin (element) özü də müəyyən modeldə təşkil olunub fəaliyyət göstərir. Məsələn, istehsal müxtəlif modellərdə ola bilər: natural istehsal, əmtəə istehsal, planlı istehsal, qarışıq istehsal və s. Bölgünün də müxtəlif modellərdə təşkili mümkündür: natural şəkildə, pul vasitəsilə, bazar mexanizmi vasitəsilə, əməyə görə və s. Mübadilə də natural mübadilə, əmtəə mübadiləsi, pul vasitəsilə mübadilə və s. istehlakında öz modellərinin olması mümkündür: *şaxsi istehlak, kollektiv istehlak, ictimai istehlak, məhsuldar istehlak* və s.

- Hər bir iqtisadi inkişaf modeli müəyyən mexa- nizmlər vasitəsilə hərəkətə gətirilir. Məsələn, bazar mexanizmi, dövlət tənzi mexanizmi, plan mexanizmi, qarışıq mexanizm və s. Bunların da hər bir özlüyündə bir model haimda fəaliyyət göstərir, iqtisadi inkişaf modelinin təbiətinə uyğun olan təsərrüfat mexanizmi və idarəetmə sistemi vardır.

- Qərarlaşan model öz komponentlərinə fəal təsir göstərir, öz təbiətinə uyğun olaraq onları dəyişdirir. Nəticədə başlanğıc komponentlər böyük dəyişikliklərə məruz qalır, sistemə daxil olana qədər malik olduğu bəzi xüsusiyyətlərini itirir, yəni xassələr qazanır. Məsələn, əgər model «tənzimlənən sosial bazar iqtisadiyyatı» modelidirsə modelə daxil olan «bazar» modelin təsirindən sosial istiqamət alır, bilavasitə cəmiyyətin sosial tələbatlarınm ödənilməsinə xidmət edir, özünü sistemə daxil olana qədər ki, dağıdia xüsusiyyətini itirir. Daha çox və məqsədyönlü şəkildə tənzimlənir, sivil xarakter alır. Bu mənada modeldə bazarm olması qorxulu deyil, əksinə lazımdır.

- Modelin tənzimlənən olması da məqsədəuyğundur. Tənzimlənmə də tam olan modelin təbiətmə uyğun olaraq yeni keyfiyyət xarakterinə malik olur, bütövlükdə cəmiyyətin qarşıya qoyduğu vəzifələrə uyğun olaraq həyata keçirilir. Sosial yönümdə olan modelin təbiətinə uyğun olmayan tənzimlənmə ziyanlıdır. Qərarlaşmış modeldə həm «bazarm», həm də «tənzimlənmə» də əvvəl mövcud olan neqativ xüsusiyyətlər aradan qabar. Burada, müsbət mənada, subyektiv amilin rolu nəzərə aimmalıdır.

- İqtisadi inkişaf modeli ehtiyac olanda təkmüləşdirilərək yeni komponentlər hesabına zənginləşdirilə bUər. Azərbaycanın milli iqtisadi modelinə gəldikdə isə Müasir dövrdə Azərbaycanm iqtisadi və siyasi strategiyası dünyada baş verən qllobal iqtisadi proseslərlə bilavasitə bağlıdır. Respublikanm bazar iqtisadiyyatına keçməsi onun dünya siyasətində və beynəNalq aləmdə bir subyekt kimi tanınması ilə yanaşı cəmiyyətin iqtisadi, siyasi və demoqrafik strukturunu bütövlükdə dəyişmişdir. Respublikada

mövcud stabil şəraitin hesabına iqtisadiyyatın əsas prioritetləri müəyyən edilmiş^ bazar iqtisadiyyatında yeniləşməni həyata keçirmək məqsədi ilə müvafiq maliyyə strukturları və milli iqtisadiyyatın inkişafı, xarici və yerli kapitalın cəlb olunması üçün şəraitlər yaradılmışdır. Beynəlxalq münasibətlərin müasir sisteminin əsas fərqli cəhəti ümumi iqtisadi, mədəni, sivil, siyasi və hərbi maraqlara malik möhkəm əməkdaşlıq formalaşması və inkişafından ibarətdir. Bu əməkdaşlıqda dünya iqtisadiyyatı bir tərəfdən beynəlxalq maliyyə korporasiyaları, digər tərəfdən isə milli iqtisadi sistemlərin rəqabətinə tabedir. Milli inkişaf modelinin ən mühüm xüsusiyyəti isə, dövlətin iqtisadi siyasətinin inkişafının davamlılığı, dayanıqlılığı və tarazlığın hədəflənməsi hesab edilməlidir. Bu iqtisadi siyasətdə populyar tədbirlərə yox, real nəticəliyə, qısa deyil, uzunmüddətli məqsədlərə üstünlük verilməsi və dövlətin iqtisadi fəaliyyətinin qiymətləndirilməsinə heç də həmişə marjinal meyarlarla yanaşılmamasında ifadə edilir.

Mövzu 3

AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATINDA MƏHSULDAR QÜVVƏLƏR VƏ TƏSƏRRÜFATIN TƏŞKİLİ FORMALARI

Mövzunun əsas hədəfini Azərbaycan iqtisadiyyatında istehsalın intensivləşdirilməsi, onun səmərəliliyinin artırılması, bunun əsasında xalqın maddi və mədəni həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi hər hansı bir dövlətin iqtisadi strategiyasının əsasının çatdırılması təşkil edir. Bu problemlərin müvəffəqiyyətlə həlli müəyyən mənada məhsuldar qüvvələrin ⁵erləşdirilməsinin yaxşılaşdırılmasından, dövlətlərin, regionların təsərrüfatlarının daha da bəzətilməsindən və proporsional inkişafından, onların malik olduğu yerli ehtiyatlardan daha səmərəli istifadə etmək məqsədilə müxtəlif səviyyəli ərazi-istehsal komplekslərinin formalaşması və inkişafından asılıdır.

Tədris prosesində çatdırılmalı olan mövzu üzrə istiqamətlər aşağıdakılardır:

- Məhsuldar qüvvələrin səmərəli yerləşdirilməsi, cəmiyyətin inkişafına göstərdiyi müsbət təsəvvürün növbədə məhsuldar qüvvələrin mahiyyətindən irəli gəlir. Məhsuldar qüvvələr ictimai-istehsal prosesində insanlarla təbiət arasında «maddələr mübadiləsi»ni həyata keçirən subyektiv və maddi ünsürlər sistemidir. Başqa sözlə, məhsuldar qüvvələr istehsal vasitələri və onları hərəkətə gətirən insanların məcmusüdür. İnsanların təbiət cismlərinə və qüvvələrinə olan münasibətini ifadə edən məhsuldar qüvvələr istehsal

təşkil edir. Məhz ona görə də inkişaf etmiş məhsuldar qüvvələri cəmiyyətin əsl sərvəti adlandırırlar. Məhsuldar qüvvələrin inkişafının ümumi qanunu ondan ibarətdir ki, məhsuldar qüvvələrin, sonrakı formalarının maddi imkanları əvvəlki formaların da xilində yaranır və inkişaf edir. Lakin onun özü yalnız cəmiyyətin yeni inkişaf pilləsində hakim formaya çevrilir. Yeni istehsal münasibətləri məhsuldar qüvvələrin inkişafını sürətləndirən mühüm amil olmuşdur. Cəmiyyətin mədəni-məişət bazasının, xidmət və mənəvi istehsal sahəsinin sürətlə artması bu və ya digər dövlətin başlıca xəttini əks etdirir. İqtisadiyyatın inkişafının müasir mərhələsində məhsuldar qüvvələrin düzgün yerləşdirilməsinin mühüm əhəmiyyəti vardır.

, «Ölkənin sosial-iqtisadi inkişafını elmi-texniki tərəqqi • əsasda sürətləndirmək sahəsində qarşıda duran vəzifələrin müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsi müəyyən mənada məhsuldar qüvvələrin səmərəli yerləşdirilməsindən asılıdır. Məhsuldar qüvvələrin səmərəli yerləşdirilməsi isə öz növbəsində cəmiyyətin inkişafının mühüm ictimai-iqtisadi problemləri ilə qarşılıqlı əlaqədədir. Məhsuldar qüvvələrin səmərəli yerləşdirilməsi ictimai istehsalın dinamikliyinin, səmərəliliyinin artırılmasını təmin edir. Bununla yanaşı məhsuldar qüvvələrin səmərəli yerləşdirilməsi ictimai əməyə qənaət olunmasını, əmək ehtiyatlarından və digər imkanlardan məqsədə uyğun istifadə edilməsi yolu ilə bir regionun kompleks qaydada səmərəli inkişafını təmin edir. Əhalinin maddi rifah halının yüksəldilməsi şəhərlə kənd, zehni əməklə fiziki əmək, mədəni-məişət xidməti səviyyəsinə görə rayonlar arasındakı fərqlərin aradan qaldırılmasında mühüm rol oynayır. Qeyd etmək lazımdır ki.

məhsuldar qüvvələrin yerləşdirilməsinin müasir formaları təsərrüfatın ərazi üzrə təşkilinin təkmilləşdirilməsinə və regionların iqtisadiyyatının formalaşmasına dərin təsir göstərir. Təsərrüfatın regional strukturu bunun əsasında daim dəyişir, istehsal və sosial infrastruktur yenidən qurulur və genişlənir. İstehsalın müasir sahələrinin tərkibinin genişləndirilməsi əsasında ixtisaslaşdırılmanın daha da inkişaf etdirilməsi regionların iqtisadiyyatının strukturunun keyfiyyətə dəyişməsinə gətirib çıxarır. Eyni zamanda, rayonlararası və rayondaxili istehsal əlaqələri genişlənir. Müxtəlif səviyyəli ərazi istehsal birləşmələrinin miqdarı artır, ictimai istehsalın ərazi üzrə təşkili müəyyən qanunauyğunluqların təsirinin nəticəsidir. Bu qanunauyğunluqlar öz növbəsində hər hansı bir cəmiyyətdə iqtisadi qanunların spesifik təzahür formalarıdır. Xalq təsərrüfatının iqtisadi qanunlarla bağlı ərazi üzrə təşkilinin qanunauyğunluqlarını bilmək təkcə onların obyektiv istiqamətini və xarakterini müəyyən etmək deyil, həm də bu qanunauyğunluqları tətbiq etməyi bacarmaq, yəni onlardan iqtisadiyyatın konkret inkişaf mərhələsində, ayrı-ayrı rayonların konkret sosial-iqtisadi şəraitində istifadə etməyi bacarmaq deməkdir.

M ö v z u 4

AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATININ İNKİŞAFININ SSRİ DÖVRÜ VƏ PLANLI İQTİSADİYYATIN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Qeyd edilən mövzu iqtisadçı kadrlarm müqayisə qabiliyyətlərinin gücləndirilməsində mühüm əhəmiyyətə malikdir. Mövzu üzrə izahat və təhlil gedişatları aşağıdakı kimi qruplaşdırılmaqdadır:

- XX əsrdə Azərbaycan iqtisadiyyatmm daha əhatəli və böyük yüksəlişi 70 ildən artıq bir dövrü əhatə edən sovet hakimiyyəti illərinə təsadüf edir. Bu illər ərzində Azərbaycan iqtisadiyyatmm əksər sahələri əvvəlki dövrlərlə müqayisədə sürətlə və kompleks inkişaf etmiş, güclü sənaye potensialı yaranmışdı. Lakin Sovet hakimiyyəti illərində də ayr]-ayrı inkişaf mərhələlərində iqtisadiyyatm inkişaf sürəti və xarakterində əsaslı fərqlər olmuşdu, iqtisadiyyatm hazırkı potensialmm formalaşmasmda rolu və gələcək inkişaf üçün əhəmiyyəti baxımmndan keçən əsrin 20- 40-cı, 50-60-cı, 70-80-ci illərinm birinci yarısını, 80-ci illərinin ikinci yarısını və müstəqil inkişaf illəri olan 90-cı illəri fərqləndirmək zəruridir. 20-40-cı iUər Azərbaycanm son yüz illik inkişaf tarixində ən mürəkkəb və ziddiyyətli dövrlərdən biridir. Müliaribə illərində cəbhənin neft tələbatmm 70, yüksək oktanlı benzin və sürtgü yağına olan ehtiyacınm 100 faizini Bakı ödəyirdi. Yeri gəlmişkən qeyd etmək lazımdır ki, 1949-cu ildə dünya təcrübəsində ilk dəfə Xəzər dənizindən neft çıxarılmasma başlandı.

- 1950-1960-cı illərdə onlarla böyük yüngül və yeyinti

sənaye müəssisələri tikilib istifadəyə verilmiş, çoxlu müəssisələr texniki cəhətdən yemdən qurulmuşdu. Həmin illərdə sənaye sahələri və obyektlərinin respublika daxilində nisbətən daha səmərəli yerləşdirilməsi, keçmişdə inkişaf səviyyəsi aşağı olan rayonların daha da sürətlə inkişafı, xırda və orta şəhərlərin əmək ehtiyatlarından istifadə səviyyəsinin yüksəldilməsi sahəsində də nəzərə çarpacaq işlər görülmüşdü. Sumqayıt, Mingəçevir, Əli-Bayramlı, Daşkəsən kimi yeni sənaye şəhərləri yaradılmış, Naxçıvan, Xankəndi, Quba, Qazax, Salyan, Neftçala və başqa şəhərlərdə sənayenin gələcək daha güclü inkişafı üçün təməl qoyulmuşdu. Nəticədə məhsuldar qüvvələrin respublika ərazisində yerləşməsi xeyli təkmilləşmişdi. Ümumi sənaye məhsulu istehsalında Bakı şəhərkəin xüsusi çəkisi 1913-cü ildəki 91,4%-dən 72,8%-ə düşmüşdür.

- 1969-cü ildə respublikanın rəhbəri təyin edilən ölkəmizin ümummilli lideri möhtərəm Heydər Əliyevin cəsarətli və elmi əsaslara söykənən iqtisadi siyasəti nəticəsində Azərbaycan xalq təsərrüfatının son bir əsrlik inkişaf tarixində ilk dəfə olaraq hərtərəfli və uzunmüddətli yüksək dönüş mərhələsinin əsası qoyuldu. Respublikanın dinamik inkişafı, sənayenin mütərəqqi istiqamətdə təkmilləşməsi və səmərəliliyinin artırılması, aqrar-sənaye kompleksinin ixtisaslaşmış sahələrinin üstün inkişaf və ərazi əmək bölgüsündə onun layiqli yerini tutması üçün kompleks proqramların işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi istiqamətində yorulmaz fəaliyyət, misilsiz təşəbbüskarlıq və enerji sərf edildi. Bu proses 1970-1985-ci illəri əhatə edən vaxt ərzində durmadan davam olundu. Məhz bu səbəblərdən həmin illər Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafı tarixi-

nm çox mühüm və xüsusi mərhələsini təşkil edir. Baş verən dəyişikliklərin miqyasına və yeni mərhələyə keçməsinə görə 1970-1985-ci illər Azərbaycanın iqtisadi inkişaf tarixində mühüm xüsusiyyətləri ilə seçilir. Bu dövrdə SSRİ hökuməti Azərbaycan rəhbərliyinin təşəbbüsü və təkidi ilə respublika xalq təsərrüfatının bütövlükdə və onun ayrı-ayrı sahələrinin, inkişafını nəzərdə tutan beş xüsusi qərar qəbul etmişdi. Bu qərarlar Azərbaycan xalqı üçün tarixi əhəmiyyət kəsb edirdi. Onlarda Azərbaycan SSR-in sosial- iqtisadi inkişafının bütün əsas məsələləri öz əksini tapmışdı. Görülən bu və ya digər mühüm təşküati və iqtisadi tədbirlər nəticəsində 1970-1985-ci illərdə Respublikanın tarixində ilk dəfə onun geniş inkişaf imkanları aşkara çıxarıldı və öz dövrünə görə çox böyük istehsal potensialı yaradıldı. Azərbaycan elektrik enerjisi, neft-mədən avadanlığı, bir çox kimya məhsulları, üzüm şərabı, meyvə- tərəvəz konservi, pambıq mahlıçı, ipək sap,)aşıl çay və s. məhsulları istehsalına görə keçmiş ittifaqda mühüm yer tuturdu. 1970-1985-ci illərdə yaradılmış istehsal potensialı sonrakı illərdə xeyli zəifləməsinə baxmayaraq, hazırkı dövrdə Azərbaycanın dövlət suverenliyi və iqtisadi müstəqilliyinin, sistemli şəkildə artan xarici iqtisadi əlaqələrinin təmin olunmasında mühüm rol oynayır. Bu dövr sənayedə və kənd təsərrüfatında istehsal həcmının dinamik artması, xalq təsərrüfatının bütün sahələrində keyfiyyət göstəricilərinin yüksəlməsi, ümumittifaq əmək bölgüsündə respublikanın payı, həmçinin xarici iqtisadi əlaqələrdə onun iştirakının artması ilə səciyyələnirdi.

- Onun əsas əlamətlərindən biri də iqtisadi artımın bütün əsas göstəricilərinin yüksək artması idi. Bu dövrdə

respublikanın hələ ancaq bir qrup müəyyən sərvətlərindən daha səmərəli istifadə edildiyi şəraitdə onun iqtisadiyyatının çox sahələrinin hərtərəfli və yüksək inkişafı üçün nə qədər güclü potensiala malik olmasını üzə çıxardı. Bu baxımdan Respublika iqtisadiyyatının aparıcı sahəsi olan sənayenin inkişafında baş verən, çox böyük kəmiyyət və keyfiyyət dəyişiklikləri diqqəti cəlb edir. İlk növbədə Azərbaycanda sənaye məhsulu istehsalı 16 il ərzində fasiləsiz olaraq hər il sürətlə artdı. Sənaye məhsulunun artım sürətinə görə respublika keçmiş müttəfiq respublikalar arasında ən qabaqcıl mövqeyə çıxdı.

- 1985-1991-ci illərdə SSRİ-nin ümumi iqtisadi çöküşü Azərbaycana da təsirsiz ötüşmədi və ölkə iqtisadiyyatı getdikcə zəifləməyə başladı.

M ö v z u 5

AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATININ «KEÇİD DÖVRÜNDƏ» İQTİSADI İSLAHATLAR, ONLARIN ZƏRURİLİYİ VƏ REALLAŞMASININ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Azərbaycan iqtisadiyyatının «keçid dövründə» iqtisadi islahatlar, onların zəruriliyi və reallaşmasının xüsusiyyətləri mövzunun öyrənilməsində təsnif edilərək aşağıdakı kimi qruplaşdırmaqdadır:

- XX əsrdə Azərbaycan xalqının taleyinə iki dəfə keçid dövrünü yaşamaq qismət olmuşdur. Bunlardan biri kapitalizmdən sosializmə (1920-1937-ci illər), digəri isə sosialist 'sistemi dağılıqdan sonra (1991-ci il) sosializmdən kapitalizmə olan keçid dövrüdür. Hər iki inkişaf mərhələsi çoxlu çətinliklərlə və mürəkkəb proseslərlə zəngindir. Bunlar keçid dövrünün xarakterindən və qarşıya qoyduğu məqsəddən irəli gəlir. Azərbaycan xalqı çox çətin olan keçid dövründə digər keçid iqtisadiyyatlı dövlətlərə nisbətən çoxlu və ağlagəlməz problemlərlə qarşılaşmışdır. Bu bir tərəfdən marksist-leninçi iqtisadi təliminin qeyri-elmiliyi, digər tərəfdən rus şovinizminin erməni xəyanəti və nankor- luğu birləşərək Azərbaycan Qafqazda bir dövlət kimi yox etmək niyyətinin olması ilə əlaqədardır.

- Hər iki keçid dövrünün ümumi və fərqli cəhətləri vardır. Bıma hər şeydən əvvəl mülkiyyət münasibətlərinin formalaşması nöqtəyi-nəzərindən baxmaq lazımdır. Çünki mülkiyyət münasibətləri iqtisadi münasibətlərin əsasında dayanır və iqtisadi sistemin və iqtisadi münasibətlərin dəy-

işməsi deməkdir. Hər iki keçid dövrünün ümumi cəhətləri ilə yanaşı fərqli tərəfləri də vardır. Fərqli cəhətlərdən biri odur ki, birinci keçid dövründə mülkiyyət dəyişikliyi asan və qısa müddətdə başa çatdığı halda ikinci keçid dövründə bu dəyişikli; çətin olmaqla bərabər uzun müddətli prosesdir və onun vaxtım müəyyən etmək olmaz. Daxili və xarici şəraitdən, millətin mənəvi saflığımdan, dövlətin rəhbərinin istedadmdan asılı olaraq bu dövr uzım və ya nisbətən qısa ola bilər. Məsələn, Azərbaycanm zorla Ermənistan Uə müharibəyə cəlb edilməsi və kommunistlərin yaratdığı Qarabağ problemi Azərbaycanda keçid dövrünün vəzifələrini uğurla yerinə yetirməkdə ən böyük maneələrdən biridir.

- Azərbaycanm ikinci keçid dövrü birinci keçid dövründən perspektivliyi baxımdan da fərqlidir. Birincisi, ona görə ki, əgər birinci keçid dövrü mütərəqqi iqtisadi sistemdən mürtəcə iqtisadi sistemə keçməyi qarşıma məqsəd qoymuşdursa, ikinci keçid dövründə inzibati-amirlik sistemindən daha mütərəqqi olan bazar iqtisadi sistemə keçməyi Azərbaycan dövləti strateji məqsəd kimi qəbul etmişdir. İkincisi, əgər Azərbaycan birinci keçid dövründə sabiq SSRİ-nin müstəmləkəsi idisə, ikinci keçid dövründə müstəqil dövlət kimi istehsal strukturunun qurulması və məhsuldar qüvvələrin səmərəli yerləşdirilməsi Azərbaycanm milli mənafeyinə uyğun həyata keçirməyə imkan tapmışdır. Üçüncüsü, əgər birinci keçid dövründə marksist- leninçi iqtisadi təlimi ilə silahlanmış bolşeviklər və kommunistlər sahibkarları, ziyalıları məhv etmək, iqtisadi fəaliyyət azadlığım onların əllərindən almaq yolunu seçərək qısa müddətdə kapitalizmdən sosializmə keçməyi

qarşlarına məqsəd qoymuşdularsa ikinci keçid dövründə Azərbaycan dövləti iqtisadi fəaliyyət azadlığına şərait yaradıb, bazar iqtisadi sisteminin inkişafını təmin edən qanunlar qəbul edib və onun həyata keçirilməsinə məhdudiyət qoyulmayıb və təkamül inkişaf yolu ilə bazar iqtisadi sisteminin formalaşdırılmasına əlverişli şərait yaradılıb.

- Azərbaycanda birinci keçid dövrü ilə ikinci keçid dövrünün bir fərqli xüsusiyyətə də ondan ibarətdir ki, birincinin perspektivinin olmadığı gözlənilməli halda ikinci keçid dövrünün gələcəyinin yaxşı olması gözləniləndir və daha ümidvericidir. Bu cümləni ona görə ehtiyatla yazırıq ki, hər bir dövlətin sağlam milli iqtisadiyyatının formalaşması və inkişafı onun öz əlindədir. Bunun üçün Azərbaycanın hər cür şəraiti vardır. Çünki o həm müstəqil dövlətdir, həm də iqtisadi inkişafına əngəllər törədən sovet iqtisadi sistemindən xilas olmuşdur. Təəssüf ki, bunu Azərbaycan vətəndaşlarının hamısı düzgün qiymətləndirmir.

- Sosializmin sovet modeli sistemində yaşayan bütün xalqlar və millətlər, o cümlədən Azərbaycan xalqı öz təcrübəsində gördü ki, bazar iqtisadi sistemi inzibati-amirlik sistemindən daha mütərəqqi quruluşdu. Ona görə də sabiq SSRİ süqut etdikdən sonra Azərbaycan dövləti sosializm adlanan inzibati-amirlik sistemindən bazar iqtisadi sistemə keçməyi öz qarşısına əsas məqsəd qoymuşdur.

- Bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə Azərbaycan dövləti bazar iqtisadi sistemini formalaşdırmaq və inkişaf etdirmək üçün azad sahibkarlığın inkişafına lazım olan şəraiti yaratmışdır. Ona görə ki, azad sahibkarlıq bazar iqtisadi sisteminin əsasını təşkil edir. Azad sahibkarlıq isə

iqtisadi azadlığa əsaslanır. İqtisadi cəhətdən azad olmaq üçün aşağıdakı şərtlər lazımdır.

- İqtisadi fəaliyyətlə məşğul olmaq istəyənlər və cəmiyyətin qalan üzvləri şəxsən azad olmalıdır ki, onlar istədikləri kimi fəaliyyət göstərə bilsinlər.

- İqtisadi azadlığı təmin edən hüquqi aktlar, qanunlar olmalıdır.

- İqtisadi fəaliyyətlə məşğul olmaq istəyən hüquqi və fiziki şəxslər istehsal maddi amilinin (istehsal vasitələrinin) sahibi, mülkiyyətçisi və tələb olunan miqdarda pul sərvətinə malik olmalıdır. Bu isə öz başlanğıcım ilkin kapital yığıcı prosesindən götürüb.

- Azərbaycan öz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra yuxarıda göstərilən üç şərtin birinci və ikincisinin təmin edilməsi Azərbaycan dövləti üçün elə bir çətinlik törətməmiş və qısa müddətdə onlara nail olunmuşdur. Belə ki, dövlət sistem dağılan kimi Azərbaycan özünün müstəqilliyini və Azərbaycanın sovet iqtisadi sistemindən bazar iqtisadi sistemə keçməyi strateji məqsədi olduğunu bəyan etdi. Bununla da Azərbaycanda söz, mətbuat və başqa sahələrdə azadlıqla bərabər iqtisadi fəaliyyət azadlığı üçün də əlverişli şərait yaradıldı.

- Keçid dövrünün başlanğıcında azad sahibkarlığın hüquqi əsaslarının yaradılması da nisbətən qısa müddətdə və heç bir müqavimətə rast gəlmədən öz həllini tapmışdır. Məsələn, 1992-ci ildə «Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edildikdən sonra dərhal irəliyə gedərək sahibkarlığın inkişafına yol açan Azərbaycan Konstitusiyası qəbul olundu. Azərbaycan Respublikasında 1995-ci ildə dövlət mülkiyyətinin özəlləşdi-

rilməsinin Dövlət Proqramı qəbul edildi və sonra bu proqrama qanun statusu verildi, «Aqrar islahatın əsasları haqqında» və «Sovxoz və kolxozların islahata haqqında», «Torpaq islahata haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanunları qəbul edildi. Bunlarla yanaşı, sahibkarlığın inkişafına kömək məqsədilə Azərbaycan prezidentinin bir neçə fərmanı olmuş və onun təşəbbüsü ilə 1994-cü ilin sentyabr ayında Bakıda «Sahibkarlıq strategiyası və iqtisadi yenidənqurma» mövzusunda beynəlxalq konfrans keçirilmiş, 1995-ci ildə Londonda Adam Smit İnstitutunda konfrans və Bakıda Azərbaycan-Türkiyə iqtisadi əlaqələrinə həsr olunmuş beynəlxalq konfrans, sahibkarlarla görüş və s. bu kimi çoxsaylı tədbirlər Azərbaycanda sahibkarlıq fəaliyyətinin formalaşması və inkişafında böyük rol oynamış və oynayacaqdır. Sonrakı illərdə də bu sahədə çoxlu qanunlar, fərmanlar və başqa hüquqi sənədlər qəbul edilmiş və sahibkarlıq fəaliyyətinin genişlənməsi üçün zəruri olan hüquqi baza yaradılmışdır.

Mövzu 6

AZƏRBAYCANDA «KEÇİD DÖVRÜNÜN» BİTMƏSİ VƏ SÜRƏTLİ İQTİSADİ İNKİŞAFIN BAŞLANMASINDA DÖVLƏT PROQRAMLARININ ƏHƏMİYYƏTİ

İqtisadiyyatda keçid dövrünün başa çatması bütöv bir tarixi mərhələnin arxada qalması Azərbaycanın planlı sosial-İst iqtisadiyyatından bazar iqtisadiyyatına keçidinin başa çatması deməkdir. Bu iqtisadi sistemin dəyişməsi ilə əlaqədar olaraq ölkə iqtisadiyyatının keyfiyyətcə yeni mərhələyə keçid dövrünün bitməsi deməkdir. Mövzumu öyrənilməsi prosesində tələbələr bilməlidir ki, keçid dövrünün bitməsini bildirən amullər aşağıdakılardır:

- Torpaq kəndliyə verilib və demək olar ki, bütün əkilən torpaqlar xüsusi sektordadır;

- Ölkə iqtisadiyyatının 80 faizi özəl sektora aiddir;
- Makroiqtisadi sabitlik hökm sürür;
- Bank sektorunun dayanıqlığı təmin edilib;
- Ölkə iqtisadiyyatının sabit artım tempi müşahidə

olunur;

- Vergilərin ödəniş sistemi şəffaflaşdırılıb;
- Qeydiyyatda «vahid pəncərə» sistemi tətbiq edilib;
- iqtisadiyyatda bazar meximizmləri və prinsipləri əsasən tətbiq edilməkdədir;

- İqtisadiyyatı tənzimləyən qanunlar bazar prinsipləri üzərində formalaşdırılıb;

- Pensiya məsələlərinin həlli bazar iqtisadiyyatının prinsipləri əsasında islah edilib... Yəni iqtisadiyyatın bazar prinsipləri əsasında qurulması öz kulminasiya nöqtəsində

sosial təminatın da bazar mexanizmlərinə və bazar iqtisadiyyatının məntiqinə uyğunlaşdırılmasını tələb edir;

- İqtisadiyyatın idarəçiliyi müasirləşdirilir, struktur islahatları aparılır, bəzi qurumlar birləşdirilərək idarəçiliş sadələşdirilir və mərkəzləşdirilir;

- Tam bazar iqtisadiyyatına keçidə imkan verən daha bir mühüm məqam isə Dünya İqtisadi Forumunun hesabatına əsasən Azərbaycan iqtisadiyyatında MDB məkanında rəqabətqabiliyyətliliyinə görə birinci yerdə olmasıdır.

- Bütün bunlar iqtisadiyyatda sosialist planlı iqtisadiyyatdan bazar iqtisadiyyatına keçid dövrünün bitdiyini göstərən əsas amillərdir. İndi bazar iqtisadiyyatına keçid dövrünün başa çatması əvvəlki iqtisadi strategiya çərçivəsində yeni münasibətlərin və yeni iqtisadi siyasətin aparılmasını tələb edəcək. Bu siyasətin əsas istiqaməti isə dotasiyalarm və dövlət xərclərinin maksimum azaldılmasını və paralel olaraq bazar iqtisadiyyatı üçün vacib olan liberallaşdırmanı daha da dərinləşdirməyi özündə ehtiva edir. Artıq dövlət xərclərinin azaldılması istiqamətində Prezidentin qərarları həyata keçirilməkdədir. Məsələn, «Azəriqaz» QSC-nin ARDNŞ-lə, Dövlət Reyestr Xidmətinin Dövlət Əmlakı Məsələləri üzrə Komitə ilə, Ayrıntılı Komitəsinin İstehlak Bazarma Nəzarət Dövlət Xidməti ilə birləşdirilməsi idarəçiliyin təmərkləşməsi və çevikləşdirilməsi ilə yanaşı idarəçilik aparatının saxlanması üçün xərclənən vəsaitin azaldılmasını da nəzərdə tutur. Bütün bunlar onu göstərir ki, keçid dövrünün bitməsi nəzəri olaraq və bazar iqtisadiyyatının məntiqinə uyğun olaraq dövlət xərclərinin, dotasiyalarm azaldılması dövrünün başlanması deməkdir.

• «Keçid dövrü»nün bitməsi «Yeni İqtisadi Siyasət»in başlanmasına start vermiş oldu.

Liberal islahatların isə belə qruplaşdırmaq olar:

- Rəqabət mühitinin dərinləşdirilməsi;
- Sahibkarlıq mühitinin liberallaşdırılması;
- Maliyyə intizamının gücləndirilməsi;
- Dövlət xərclərinin azaldılması;
- Struktur islahatlarının dərinləşdirilməsi;
- Yeni texnologiyaların tətbiqinin stimullaşdırılması; ■
- Sahibkar-işçi münasibətlərinin yeni keyfiyyətdə qurulması.

Yeni siyasətin elementlərinin tətbiqinə artıq başlanıb. Bu, dotasiyanın azalması, valyuta ehtiyatlarının artırılması siyasətidir.

Bu gün ölkəmizdə aparılan islahatlar, düşünülmüş siyasət ölkəmizin hərtərəfli inkişafına təkan verib. Respublikamızda uğurla həyata keçirilən davamlı inkişaf strategiyası - sənətin mühüm tərkib hissələrindən biri olan regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət proqramları ölkəmizin sosial- iqtisadi həyatının bütün sahələrində ciddi inkişaf dinamikasına və keyfiyyət dəyişikliyinə təkan verən strateji sənəd olmuşdur. Deyilənlərə əsaslanaraq, bu qənaətə gəlmək olar ki, regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramlarının uğurla həyata keçirilməsi nəinki bölgələrin, eləcə də ümumilikdə ölkənin inkişafında bir dönüş nöqtəsi olmuş, aparılmış möhtəşəm quruculuq və abadlıq işləri bütün şəhər, rayon və kəndlərin simasını tanımayan dərəcədə dəyişilərək, regionlarda əhalinin həyat səviyyəsinin daha da yaxşılaşmasına böyük töhfə vermişdir.

Mövzu 7

AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATINDA AQRAR SAHƏ VƏ ONUN İNKİŞAFI

Bazar iqtisadi sistemi dövründə bütün dünya dövlətlərində sənaye təsərrüfatı bir çox sahələrinə nisbətən daha çox mənfəət gətirən sahədir. Bazar iqtisadiyyatı inkişaf etdikcə, xüsusilə indiki mərhələdə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalında sənayenin rolu əvvəlki dövrlərə nisbətən artmışdır. Lakin buna baxmayaraq sənayeni xammalla, əhalini ərzaqla təmin etməkdə kənd təsərrüfatı istehsalının müstəsna əhəmiyyəti vardır və onun rolu nəinki azalmış, əksinə, daha da artmışdır. Şübhəsiz, müasir dövrdə kənd təsərrüfatı istehsalı ən çox intensivləşmə yolu ilə inkişaf etdirilməlidir.

Tədris prosesində mövzusun aşağıdakı istiqamətləri açılmalıdır:

- Aqrar bölmədə istehsal ixtisaslaşdırılarkən təkcə iqtisadi faydalılıq əsas götürülməməlidir. Eyni zamanda istehsalın ixtisaslaşdırılması dədə-baba ənənələrinə, istehsalın ekoloji vəziyyətə təsiri, bununla əlaqədar olaraq əhalinin sağlamlığında rolu, siyasi amillər və digər başqaları nəzərdən qaçırılmamalıdır. Bir sözlə, millətin müasir və perspektiv mənafeyi nəzərə alınmalıdır.

- Taxılçılıq daha çox uyğun olmuşdur. Lakin Sovet hakimiyyəti illərində SSRİ-nin toxuculuq sənayesinin tələbatını ödəmək məqsədi ilə Azərbaycanda pambıqçılıq salisəsi həddindən artıq genişləndirilmiş və monokultur təsərrüfat sahəsinə çevrilmişdir. Bu, aral rayonlarında kəndin həyat

tərzini dəyişmişdir. Belə ki, kəndin tarixən formalaşmış təsərrüfat formalarını, adət-ənənəsini, milli dəyərlərini və xüsusiyyətlərini, onların saxlamaq, qoyun-quzu, inək-camış bəsləmək, toyuq-cücə artırmaq vərdişləri demək olar ki, aradan çıxmışdır. Yayda zəhərlənən olsa belə, bir qab qatıq tapmaq problemə çevrilmişdir. Kəndlilər yağ, pendir və digər heyvandarlıq məhsulları, habelə tərəvəz almaq üçün şəhərlərə üz tutmağa məcbur edilmişdir. Bunlar pambıqçılığın bığçılığını sıxışdırması hesabına olmuşdur.

• Məlumdur ki, taxılçılıq ilə heyvandarlıq arasında proporsionalıq mövcuddur. Başqa sözlə, taxılçılığın inkişafı ilə heyvandarlığın, quşçuluğun inkişafı düz, pambıqçılıq üzrə ixtisaslaşma ilə heyvandarlığın, quşçuluğun inkişafına tərs mütənasibdir. İnzibati-amirlik iqtisadi sistemi dövründə adı çəkilən sahələr arasında proporsionallığa nəzər salsaq, onun pozulmasının insan amilinin formalaşmasındakı rolu aydın olar. Çünki taxılçılıq üzrə ixtisaslaşma əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşmasına birbaşa təsir göstərirdi halda, pambıqçılıq dolayı yolla, həm də çox güzi təsir etmişdir. Ona görə ki, taxılçılıq inkişaf edən rayonlarda kəndlilərin xüsusi mal-qarası, ev quşları saxlamaq imkanı daha geniş olur, bu da onların heyvandarlıq məhsullarına olan tələbatını təmm pambıqçılıq rayonlarına nisbətən daha dolğun ödəməyə imkan vermişdir. Bundan başqa, pambıqçılığın birbaşa şəxsi istehlaka daxil olması cəyri-mümkündür, toplanan pambığı dövlət mayası dəyərindən çox-çox aşağı qiymətə alaraq emal müəssisələrinə göndərmişdir. Taxılçılıqda isə bir qədər başqa cür idi. Belə ki, taxıl biçilərkən onun müəyyən hissəsi, yerə tökülmüş, yerli əhali onu yığaraq çörəyə olan tələbatını xeyli hissəsini bunun hesabına ödə

mişdir. Taxılçılığın inkişafı həm də çöl heyvan və quşların da çoxalmasına şərait yaratmışdır. Bu da əhalinin qida məhsulları ilə təmin olunmasında bir mənbəyini təşkil etmişdir. Çünki insanlar qanuni və ya qanunsuz yolla çöl quşlarını, çöl heyvanlarını ovlamaqla öz dolanışıqlarını xeyli yaxşılaşdırıb biliblər. Pambıqçılıq isə bu imkan və mənbələri də kəndlilərin əlindən almışdır. Bir tərəfdən zəhərli maddələr bəzi quşların, heyvanların sıradan çıxması, digər tərəfdən tuqay meşələrinin kütləvi şəkildə qırılması, bataqlıqların qurudulması hesabına pambıqçılıq sahəsini genişləndirməklə çöl heyvanlarının yem mənbəyi və yaşayış şəraiti aradan götürülmüşdür.

- Tütünçülük gəlirli sahə olsa da, Azərbaycanın milli mənafeyinə uyğun deyil. Çünki həmin zonada təsərrüfatın digər formaları həm iqtisadi səmərəlilik baxımından, həm də əhalinin sağlamlığı nöqteyi-nəzərindən daha faydalıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, kənd təsərrüfatı istehsalının tütünçülük üzrə ixtisaslaşdırılması o dövlətlər edirlər ki, həmin regionda istehsalın səmərəliliyi baxımından onun alternativi olmur. Azərbaycanın bu zonasında isə onun alternativi vardır.

- Kənd təsərrüfatı istehsalının intensivləşdirilməsinin bir istiqaməti də irriqasiya və meliorasiya işinin inkişaf etdirilməsidir. Elektrik enerjisi alınması, suvarmaların genişləndirilməsi üçün Mingəçevir Şəmkir, Naxçıvan, Tərtər SES-lərinin, su anbarlarının tikilməsi, suvarma kanallarının, elektrikötürücüsü xətlərinin çəkilməsi geniş sahədə torpaqların itirilməsinə səbəb olmuşdur.

- Son illər ərzində aqrar sahənin inkişafı üzrə də mühüm dövlət proqramları reallaşdırılmışdır. Aqrar sa

hənin inhişafı yoxsulluğun azaldılması və regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair qəbul edilən dövlət proqramlarında aparıcı yeri tutub. «2003-2005-ci illər üçün Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə Dövlət Proqramı», «Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta Sahibkarlığın inkişafı üzrə Dövlət Proqramı (2002—2005-ci illər)», «Azərbaycan Respublikası regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004- 2008-ci illər)» və digər qəbul olunmuş sənədlərdən irəli gələn vəzifələrin yermə yetirilməsi, o cümlədən fermerlərə maliyyə və texniki dəstəym göstərilməsi, sahibkarlığın inkişafı, regionlarda infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsi əhəmin istehlakmda yerli məhsul xüsusi çəkisinin artmasını təmia edib. «2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında regionların sosial-iqtisadi inkişafı proqramı»da əsasən regionlarda işsizliyin aradan qaldırılmasına və ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasına yönəldilib. Bu problemlərin həlli aqrar sahənin inkişaf strategiyasının əsasını təşkil edir və aqrar sektorla sıx bağlıdır.

- Aqrar sektorun inkişafı və ərzaq məhsullarının istehsalının artırılması üçün yeni texnologiyaların və müasir texnikanın cəlb edilməsi həlledici əhəmiyyət kəsb edir. Lakin yeni texnologiyaların cəlb edilməsi, müasir kənd təsərrüfatı texnikalarının alınması böyük vəsaitlər tələb etdiyindən dövlətin dəstəyi olmadan bu sahədə dönüş yaratmaq mümkün olmazdı. Bunu nəzərə alaraq Azərbaycan prezidenti 2004-cü ildə «Aqrolizinq» ASC-nin yaradılması barədə sərəncam verib. «Aqrolizinq» ASC-yə mineral gübrələrin, pestisidlərin, texnoloji avadanlıqların, tinglərin, buğda

istehsalçılara çatdırılması və digər funksiyalar həvalə edilib. «Aqrolizinq» ASC dövlət büdcəsi hesabına alınmış kənd təsərrüfatı texnikaları və texnoloji avadanlıqlar fiziki və hüquqi şəxslərə dəyərinin 20 faizini qabaqcadan, qalan hissəsini isə 10 il müddətinə qədər (dəyərindən asılı olaraq) ödəmək şərti ilə lizinqə ^erir və ya lizinq yolu ilə satır. İndiyədək «Aqrolizinq» ASC xəttiylə 9452 ədəd müxtəlif markalı kənd təsərrüfatı texnikaları alınıb.

Dövlət siyasətinin əsas istiqaməti həm də ona yönəlib ki, daxili ərzaq bazarı idxaldan maksimum azaldılsın və ərzaq ehtiyatlarının yaradılması üçün kompleks tədbirlər həyata keçirilsin. 2008-ci ilin mayında isə ölkə prezidenti tərəfindən əhəlinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair ayrıca Dövlət Proqramı qəbul edilib. Bu proqram 2008- •2015-ci illəri əhatə edir. Həmin Dövlət Proqramı Azərbaycanda aqrar sektorun inkişafı və ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması baxımından ən mühüm sənəd hesab olunur.

Mövzu 8

AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATININ YANACAQ-ENERJİ KOMPLEKSİ VƏ ONUN STRATEJİ ƏHƏMİYYƏTİ

Mövzunun tədrisi zamam əhatə edilməlidir ki, Azərbaycan yanacaq-enerji kompleksi aıaddi istehsallarm əmələ gətirdiyi ilk olan iri miqyaslı istehsalatdır. Bu kompleks uzun inkişaf yolu keçmiş və zəngin tarbcə malikdir. Bu tarix Azərbaycan neft sənayesinin inkişaf tarixi başlanan dövrə təsadüf edir. Odur ki, yanacaq-enerji kompleksinin tarixinin öyrənilməsi maddi istehsalat komplekslərinin yaradılması, elmi-texniki tərəqqinin sürətləndirilməsi imkanlarırun genişləndirilməsi üçün çox mülümdür.

• Azərbaycan yanacaq-enerji kompleksi keçdiyi təkamül yolunda təkcə inkişafı əlaqəli olan ictimai istehsal yaratmamışdır, o, şəhərlə, qəsəbələr əmələ gətirmiş, məktəblər, elm ocaqları, sivilizasiya təsis edib inkişaf səviyyəsi qurmuşdur. O, Azərbaycan Respublikasmm xalq təsərrüfatmm aparıcı ağır sənaye sahəsinə çevrilmiş, ölkənin mərkəzi potensialı olmuş, sənayenin aparıcı rolu bütünlükdə onun üzərinə düşmüşdür. Bu kompleks Azər- baycanm dünya iqtisadiyyatma ititeqrasiyasmm təməlidir. Müstəqil Azərbaycan Respublikasmm yeni-əsash sosial- iqtisadi inkişafı onun üzərində qurulur. Bu gün neftayırma, neft-kimya, kimya, neftmaşmqayırma, köməkçi və xidmətedici sahələr onun təməli üzərində sürətli inkişaf edir. Bu maddi istehsallar, beynəlxalq bazara çıxır.

• Azərbaycan xalqmm ümummillı lideri Heydər Əliy-

evin qətiyyətli siyasəti nəticəsində 1994-cü ildən başlayaraq həyata keçirilən yeni neft strategiyası Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadi sistemə inteqrasiyasında və ölkəyə xarici investisiyaların gətirilməsində mühüm rol oynamışdır. Onun şəxsi təşəbbüsü və bilavasitə rəhbərliyi altında Xəzər dənizindən Azərbaycan sektorunda yerləşən karbohidrogen yataqlarının işlənilməsinə dair dünyanın qabaqcıl neft şirkətləri ilə bağlanmış «Əsrin müqaviləsi» müasir dövrdə ölkənin neft-qaz sənayesinin inkişafına yeni təkan vermişdir. «Əsrin müqaviləsi»nin imzalanmasından sonra hasil olmaqda olan milyonlarla ton xam neftin tamamilə təhlükəsiz, siyasi və iqtisadi cəhətdən məqbul variantlarla dünya bazarlarına çıxarılması kifayət qədər mübahisəli və çətin məsələlərdən biri olmuşdur. Lakin Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin prinsipial və qətiyyətli mövqeyi, nümayiş etdirdiyi diplomatik məharət, tərəfdaşı inandırmaq bacarığı sayəsində Azərbaycan neftinin nəqli marşrutları barədə optimal qərarlar qəbul edilmişdir. 1996-cı il yanvar ayında «Azərbaycan neftinin Bakı-Novorossiysk marşrutu ilə nəql edilməsi haqqında» Rusiya Federasiyası ilə Azərbaycan Respublikası arasında hökumətlərarası sənəd imzalanmış, 1997-ci il oktyabr ayında həmin xətt istifadəyə verilmişdir. 1997-ci ildə isə Azərbaycan və Gürcüstan hökumətləri arasında neftin Qara dənizə çıxarılması üçün Bakı-Tbilisi-Supsa marşrutu ilə nəqli nəzərdə tutan sənəd imzalanmışdır. 1999-cu il aprelin 17-də ölkə tarixində daha bir əlamətdar hadisə baş vermişdi. Azərbaycan, Gürcüstan və Ukrayna prezidentlərinin iştirakı ilə uzunluğu 850 km, illik buraxılış qabiliyyəti isə 5 milyon ton olan Bakı-Supsa neft kəməri, habelə Gürcüstanın Qara dəniz sahilindəki Supsa

ixrac terminalı istismara verilmişdir. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, həmin dövrdə əsas ixrac neft boru kəmərinin hansı ölkələrin ərazisindən keçəcəyi aktual və ziddiyyətli məsələ olaraq hələ öz müsbət həllini tapmamışdır. Nəhayət, 1999-cu ilin noyabrında Türkiyənin İstanbul şəhərində, ATƏT Sammiti çərçivəsində keçirilən görüşdə ABŞ, Türkiyə, Azərbaycan, Gürcüstan, Qazaxıstan prezidentləri tərəfindən «Bakı-Tbilisi-Ceyhan Əsas İxrac Neft Kəməri»nin çəkilişi haqqında dövlətlərarası müqavilə imzalandı. Öz tarixi əhəmiyyəti baxımından heç də Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinə qədər qalmayan hadisə - Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərinin tikintisi və «Şahdəniz» yatağından qazın hasilatına başlanması oldu. Məhz bu layihənin nəticəsidir ki, Azərbaycan bu gün nəinki neft ixrac edən, eyni zamanda, qaz ixrac edən ölkəyə çevrilmişdir. 1996-cı ildə bağlanmış «Şahdəniz» müqaviləsi artıq öz səmərəsini verməkdədir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev 2006-cı ilin noyabr ayında «Azərbaycan və Avropa İttifaqı arasında enerji sahəsində əməkdaşlıq haqqında Anlaşma Memorandumu»nu imzalamaqla, bu sahənin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasına start vermiş, ölkəmiz enerji təhlükəsizliyi sahəsində Avropa İttifaqı ilə ən yaxın tərəfdaşlardan birinə çevrilmişdir. 2006-cı ildə Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac neft, 2007-ci ilin əvvəlində isə Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərlərinin işə düşməsi respublikamızın dünya enerji bazarındakı rolunu əhəmiyyətli dərəcədə möhkəmləndirmişdir. Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafında yanacaq-enerji kompleksinin müstəsna rolu vardır. Bu gün ölkənin yanacaq-enerji kompleksinin qarşısında duran əsas

vəzifə son on ildə qazanılmış uğurları möhkəmləndirməkdən, iqtisadiyyatın və əhəlinin enerji resurslarına olan tələbatını daha dolğun ödənilməsinə təmin etməkdən ibarətdir. Bu mühüm vəzifənin yerinə yetirilməsi məqsədilə hazırlanmış «Azərbaycan Respublikasının yanacaq-enerji kompleksinin inkişafı (2005-2015-ci illər) üzrə Dövlət Proqramı»nda bu sahə ilə bağlı işlərin ardıcılığı müəyyən edilmişdir. XXI əsrin başlanğıcında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin imzaladığı «Azərbaycan Respublikasının yanacaq-enerji kompleksinin inkişafı (2005-2015-ci illər) üzrə Dövlət Proqramı» və «Azərbaycan Respublikasında elektrik enerjisi təminatının yaxşılaşdırılması ilə bağlı əlavə tədbirlər» haqqında Sərəncamları Energetikanın müasir inkişaf mərhələsində yeni eranın başlanğıcını qoydu. MDB məkanında ilk dəfə olaraq gücü 400 MVt olan müasir qaz-turbin tipli «Şimal» ES-in istifadəyə verilməsi və respublikanın müxtəlif bölgələrində ümumi gücü 850 MVt olan yeddi (7) Modul tipli Elektrik Stansiyasının tikilməsi, sistem əhəmiyyətli elektrik veriliş xətlərinin və yarımstansiyaların quraşdırılması Energetika sahəsində yeni yüksəlişin başlanğıcını qoymaqla, sənaye mərkəzinin enerji təchizatında hökm sürən disproporsiyayı hiss ediləcək qədər aradan qaldırdı.

- «Bakı elektrik şəbəkə» ASC-nin fəaliyyəti bərpa edildikdən sonra keçən 8 il ərzində, fəaliyyətdə olan 32 ədəd 110 kV-luq yarımstansiyadan 23 ədədi yeni inşa edilib. Bundan başqa, 2006-2014-cü illərdə 35 kilovoltluq 62 yarımstansiya inşa olunub, şəbəkənin güc qəbuletmə və paylama qabiliyyəti 96% artaraq 3048 MV A-dan 5980 MVA-ya çatdırılıb. Eyni zamanda, texniki itkilərin səviyyəsi

8,9 %-ə endirilmiş və şəbəkənin ifrat yüklənməsi halları aradan qaldırılıb, 2000-dən çox TM, KTM inşa edilmiş və əsaslı təmir edilib. 391,08 km 110 kV-luq, 2324,04 km 20-35 kV-luq və 2886 km 6-10 kV-luq kabel xətləri çəkilib ki, bu da şəhərətrafı kənd və qəsəbələrdə 12100 km-dən çox 0,4 kv-luq hava xətləri müasir tipli özünüdaşıyan izolyasiyalı naqillərlə (OIN) tamamilə yenidən qurulub. Elektrik enerjisi haqları üzrə illik yığımın ümumi səviyyəsi 98%-ə işçilərin əmək haqları isə 94,2% artırılaraq orta hesabla 608 manata çatıb. Dövlət büdcəsinə olan bütün vergi öhdəlikləri isə 100% yerinə yetirilib. Paytaxtda dairəvi təchizat sistemi yaradılıb ki, bu sistemin tətbiq olunması paylayıcı və ötürücü şəbəkələrimm dayanıqlığı artırılıb. Bu sistemə daxil olan 110 kV-luq yarımstansiyaların tikintisi investisiya proqrammda prioritet yer tutur ki, bu da gələcəkdə paytaxtm elektrik enerjisinə okm tələbatm tam ödənilməsinə zəmanət verəcəkdir.

Mövzu 9

AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATININ QEYRİ-NEFT SEKTORUNUN İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ

Son illər Azərbaycan Respublikası dünyanın sürətlə inkişaf edən ölkələrindən bixinə çevrilmişdir. İndi ölkəmizin iqtisadiyyatı dünyada ən sürətlə inkişaf edən iqtisadiyyatlardan biri kimi tanmır. Bu da Azərbaycanda həyata keçirilən müstəqil düşünülmüş siyasətin nəticəsidir. Belə ki, Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə son illər qazalmış uğurlar ölkə iqtisadiyyatının daha da güclənməsinə, onun hərtərəfli inkişafına və keyfiyyət baxımından təkmilləşməsinə təkan vermiş, makroiqtisadi sabitlik qorunub saxlanmış, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, qeyri-neft sektorunun və regionların inkişafı sürətlənmiş, yeni müəssisələr və iş yerləri açılmışdır.

Bütün bunları tədris materialı arasında bitkin şəkildə ifadə etmək üçün aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- Artıq ölkəmiz regionda və dünyada müstəqil iqtisadi siyasət yürüdən dövlətlərdən biri kimi qəbul edilir. Elə son illər dünyanın ən nüfuzlu maliyyə qurumları da Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafını yüksək qiymətləndirir, tərtib etdikləri hesabatlarında ölkəmizin adını öncül yerlərdə göstərirlər. Azərbaycanla iqtisadi sahədə əməkdaşlığın genişləndirilməsinin vacibliyini qeyd edən həmin təşkilatlar insan kapitalının inkişafı və institusional mexanizmlərinin daha da təkmilləşdirilməsi, infrastruktur layihələrinin reallaşdırılması, qeyri-neft sektorunun, habelə qeyri-neft sənayesinin inkişafı sahəsində Azərbaycanla əməkdaş-

ilgəm əhəmiyyətətim dönə-dönə vurğulayırlar. Azərbaycanın iqtisadi müstəqilliyinin əsas təminatçısı, heç şübhəsiz, xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyevin rəhbərliyi Uə işlənilib hazırlanmış yeni neft strategiyası olmuşdur. Ölkəmizdə ümumi iqtisadi artımın əsas hissəsi neft strategiyasının uğurlu nəticələri hesabına təmin olunsada, son illər qeyri- neft sektoru üzrə də xüsusi fəallıq nəzərə çarpır. Bu da Azərbaycanın dövlət başçısı İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə ölkə iqtisadiyyatının şaxələndirilməsi, qeyri-neft sahələrinin inkişaf etdirilməsi istiqamətində həyata keçirilən məqsədyönlü tədbirlərin məntiqi nəticəsidir.

- 2014-cü il sənayenin, inkişafında mühüm mərhələ olub. 2014-cü ildə 230-dan çox sənaye müəssisəsi açılıb, mövcud sənaye müəssisələrinin istehsal gücləri genişləndirilib. Son illərdə sənayenin inkişafı nəticəsində bir sıra məhsullar, o cümlədən sement, gips, hörgü blokları, metal konstruksiya, boya və sair məhsullar üzrə istehsal gücləri daxili tələbatı ödəməyə imkan verir. «Azərbaycan Polad İstehsal Kompleksi» Səhmdar Cəmiyyəti formalaşdırılıb, «Daşkəsən Filizsaflaşdırma» müəssisəsinin fasiləsiz fəaliyyəti təmin edilib. Ötən il də regionlarda 410-dan artıq sənaye, kənd təsərrüfatı, xidmət və ticarət müəssisəsi fəaliyyətə başlayıb, 530-dan artıq müəssisənin tikintisi davam etdirilir. 2014-cü ildə aqrar sektorda dövlət dəstəyi tədbirləri davam etdirilib, istehsalçılara əlavə güzəştlər tətbiq edilib. Hazırda kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlardan və su resurslarından səmərəli istifadə olunması məqsədilə dövlətin dəstəyi ilə 12 rayonda 30 min hektardan artıq sahədə 19 iri fermer təsərrüfatının yaradılması işləri aparılır. Son illərdə görülən tədbirlər nəticəsində Azər

baycan bir sıra əsas ərzaq məhsulları ilə özünü təmin edir. Şəmkirçay dəryaçasının istifadəyə verilməsi yeni torpaq sahələrinin əkin dövrüyyəsinə cəlb olunmasına gəmiş imkanlar yaradır. Ötən il Şəmkirdə təməli qoyulan özəl pilot aqroparkmda kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, emalı, qablaşdırılması, logistik xidmətlərin göstərilməsi və hazır malların satış üçün ölkə bazarlarına çıxarılması və ixrac edilməsi zəncirinin təşkili nəzərdə tutulur.

- Nazirlər Kabinetinin 2014-cü ilin sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və qarşıda duran vəzifələrə həsr olunmuş iclasında dövlət başçısı İlham Əliyev ötən ilin uğurları fonunda bu əminliyi ifadə etdi ki, iqtisadi sahədə şaxələndirmə siyasəti cari ildə də uğurla davam etdiriləcək: «Əgər biz vaxtilə bu istiqamətdə önəmli addımlar atmasaydıq, neftin qiymətinin bugünkü konyunkturası bizə çox mənfi təsir göstərə bUərdi. Ancaq bu gün qeyri-neft sektorumuz iqtisadiyyatda hərəkətverici amildir və 7 faiz səviyyəsində artan qeyri-neft sektorumuz görülən işlərin nəticəsidir. Bu, eyni zamanda həm investorlara, həm yerli şirkətlərə əlavə nikbinlik verir.» Qarşıya qoyulan əsas hədəf Azərbaycanın yüksək gəlirli ölkəyə çevrilməsi, inkişaf etmiş ölkələr sırasmda olması, bu günə qədər 3 dəfədən çox artan ümumi daxili məhsulun daha iki dəfə artırılmasıdır. Regionların malik olduğu potensialdan istifadə etmək məqsədilə imzalanmış Dövlət Proqramları və onların uğurlu icrası qeyri-neft sektorunun inkişafını daha da sürətləndirir. Qeyd olunduğu kimi, ötən il ÜDM 3 faiz, qeyri-neft sektoru 7 faiz artıb. Dövlət başçısı bildirdi ki, qeyri-neft sektoru gələcəkdə Azərbaycanın iqtisadi inkişafını -daha da böyük həcmdə təmin edəcək. Bu sektorun inkişafı ölkə iqtisadiyyatının

dayanıqlı inkişafına geniş imkanlar yaradır. İqtisadiyyatın enerji amilindən asılılığı azalır; «Bir sözlə, 2014-cü ildə əsas iqtisadi göstəricilərimiz çox müsbətdir, deyə bilərəm ki, bəlkə dünya miqyasında ən gözəl göstəricilərdir. Azərbaycan son 11 il ərzində dünyada iqtisadi artım templərinə görə ən sürətlə inkişaf edən ölkədir.» Ölkənin iqtisadi imkanları biri-birindən əhəmiyyətli sosial-iqtisadi layihələrin icrasını sürətləndirir. Məlum olduğu kimi, hazırda aktivlərinin həcmi 36 milyard dollardan artıq olan Dövlət Neft Fondu ölkənin hərtərəfli inkişafına xidmət edən mühüm sosial-iqtisadi layihələrin həyata keçirilməsini maliyyələşdirir. Neft gəlirləri QİD-in idarə olunmasında şəffaflıq prinsipinin yüksək səviyyədə qorunması qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olmaq üçün əsas yaradn. «Biz qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün infrastruktur layihələrini icra edirik. Əgər bu layihələr icra edilməsəydi, regionlarda biznes im- kanlarından söhbət gedə bilməzdi» söyləyən Prezident İlham Əliyev bu əsas məqamı da diqqətə çatdırmışdır ki, düşünülmüş iqtisadi siyasətlə düzgün prioritetlər müəyyənləşdirilir və ildən-ilə bu istiqamətlərin növbəliliyi dəyişir. Bazar iqtisadiyyatının əsas aparıcı qüvvəsi olan sahibkarlığın inkişafı istiqamətində atılan addımların uğurlu nəticələri göz önündədir. Qeyd edək ki, daxili bazarı təmin etmək üçün yerli istehsal artırılması da qeyri-neft sektorunun inkişafına böyük təsir göstərir.

Mövzu 10

AZƏRBAYCANIN MALİYYƏ, KREDİT VƏ BANK SİSTEMİ

Maliyyə, kredit bank sistemi ilə bağlı Azərbaycan iqtisadiyyatı fənninin tədrisi prosesində tədris davamlılığında aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır:

- Azərbaycanda bank sisteminin hüquqi əsası «Azərbaycan Respublikasının İqtisadi Müstəqilliyinin Əsasları» haqqında 25 may 1991-ci il tarixli Konstitusiya Qanununun «Bank sistemi və Pul dövriyyəsi» adlı 14-cü maddəsi təşkil etməkdədir. Bu maddə ilə Azərbaycanda müstəqil bank sisteminin və mərkəzi pul valiidinin əsasları. Mərkəzi Bankın statusu və öhdəlikləri müəyyənləşdirilmişdir. Mərkəzi Bank 11 fevral 1992-ci ildə qurulmuşdur. Bank və Mərkəzi Bankın fəaliyyətlərinin tənzimlənməsi üçün «Mərkəzi Bank Haqqında Qanun» ilə «Banklar və Bankların Fəaliyyəti Haqqında Qanun» ardıcılıqla qəbul olunmuşdur. 1992-ci ilin dekabr ayında Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının nizamnaməsi qəbul edilmişdir. Qəbul edilən qanunlarla ölkədə Mərkəzi Bank və başqa banklardan meydana gələn bir bank sisteminin qurulması hədəflənmişdir. «Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı» haqqında qanun ən son variantı ilə 10 iyun 1996-cı ildə qəbul edilmişdir. Eyni qanunlara 1997, 1998, 2001, 2002 və 2004 illərdə dəyişikliklər və əlavələr etmişdir. 4 mart 2005-ci il tarixli, 6 mart 2007-ci il tarixli, 17 aprel 2007-ci il tarixli, 19 oktyabr 2007-ci il tarixli, 2 oktyabr 2008-ci il tarixli, 26 may 2009-cu il tarixli, 30 iyun

tarixli, 30 sentyabr 2011-ci il tarixli, 17 may 2011-ci il tarixli qanunlara əsasən dəyişikliklər və əlavələrlə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əlavələr və dəyişikliklər edilməsi haqqında» 18 mart 2009-cu il tarixli Azərbaycan Respublikasının Referendum Aktının qüvvəyə minməsi ilə əlaqədar olaraq «Azərbaycan Respublikası Milli Bankı» «Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı» adlandırılmışdır. Bununla əlaqədar olaraq «Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında» Qanuna və digər qanunvericilik aktlarına müvafiq əlavə və dəyişikliklər edilmişdir. Həmçinin, 16 yanvar 2004-cü ildə qəbul edilmiş «Banklar haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunu da 30 mart 2004-cü ildə qüvvəyə minmişdir. «Banklar haqqında» yeni Qanun beynəlxalq standartlara, o cümlədən bank nəzarəti üzrə Bazel prinsiplərinə tam uyğun olmaqla ölkənin bank sisteminin etibarlılığının artırılması istiqamətində əsas islahatların apanmasına təkam vermiş, əmanətçilərin və kreditorların maraqlarının daşı a səmərəli qorunmasına zəmin yaratmışdır.

- Bank qanunvericiliyi tarixində ilk dəfə olaraq inzibatçıların mənəvi keyfiyyətləri ilə bağlı tələblər önə çəkilmişdir. Bu da inzibatçıların «məqbul və lazımi keyfiyyətlərə malik şəxs» və «vətəndaş qüsur siudduğu» göstəricilərinə malik olmasını və bank sistemi üçün daha layiqli namizədlərin seçilməsini şərtləndirir. 2005-ci il ipoteka kreditləşdirilməsi sektoru üçün uğurlu başlanğıc ili oldu. 15 aprel 2005-ci ildə «İpoteka haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunu qəbul edildi və ipoteka kreditlərinin əsasını təşkil edən girov təminatının bütün hüquqi aspektlərinin tənziqlənməsini, o cümlədən təminat

ləşdirilməsi qaydalarını müəyyən etdi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 16 sentyabr 2005-ci il tarixli fərmanı ilə Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı nəzdində Azərbaycan İpoteka Fondu yaradıldı, daha sonra ipoteka kreditlərinin, o cümlədən güzəştli ipoteka kreditlərinin verilməsi qaydaları təsdiq edildi. Azərbaycan İpoteka Fondunun (AİF) yaradılmasında əsas məqsəd Azərbaycan Respublikasında əhalinin yaşayış sahəsi ilə uzunmüddətli ipoteka kreditləşməsi vasitəsilə təmin edilməsi mexanizmlərini yaratmaq, ipoteka kreditləşməsinə yerli və xarici mahiyətə resursların cəlb olunmasına köməklik göstərmək idi. Ölkədə ipoteka krediti sisteminin davamlılığını təmin etmək məqsədilə hazırda dövlət büdcəsi vəsaiti hesabına sosial ipoteka kreditləşdirmə mexanizmlərini təkmilləşdirməklə, bütövlükdə kommersiya sekuritizasiya sistemində keçid üzrə tədbirlər işlənib hazırlanır. Bank rəqabətinin güclənməsi, bank xidmətlərinin çeşidinin artırılması, investisiyaların genişlənməsi və bank xidmətləri bazarında bu kimi digər meyillərin artması bankları müxtəlif mənbələrdən vəsait cəlb etməkdə maraqlıdır. Belə bir şəraitdə əmanətçilərdən cəlb edilmiş vəsaitlərinin etibarlı qorunması xüsusi aktualıq kəsb edir. Bu məqsədlə əmanətlərin sığortalanması mexanizmlərinin yaradılması üçün görülən tədbirlərin nəticəsi olaraq 29 dekabr 2006-cı ildə «Əmanətlərin sığortalanması haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edildi. Adı çəkilən Qanun Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən banklarda fiziki şəxslərin əmanətlərinin kollektiv icbari sığortalanması sisteminin yaradılması və fəaliyyəti, o cümlədən əmanətlər üzrə kompensasiya mexanizmlərini müəyyən edir. Qanunun

maddəsinə uyğun olaraq, əmanətlərin sığortalanması sisteminin yaradılmasının məqsədi banklar və xarici bankların yerli filialları ödəmə qabiliyyətini itirdikdə, fiziki şəxslərdən əmanətə qəbul olunmuş pul vəsaitinin itirilməsi riskinin qarşısını almaq, maliyyə və bank sisteminin sabitliyini və inkişafını təmin etməkdir. 2007-ci ilin avqust ayının 12-dən Əmanətlərin Sığortalanması Fondu artıq fəaliyyətə başlamışdır. Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılması və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinin qarşısının alınması sahəsində də Azərbaycanda mühüm işlər həyata keçirilmişdir. Bununla bağlı olaraq, «Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmiş və 2009-cu il 25 fevral tarixindən qüvvəyə minmişdir. Qeyd olunan tələblərdən irəli gələrək Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2009-cu il 23 fevral tarixli fərmanına uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı yanında Maliyyə Monitorinqi Xidməti yaradılmışdır və əsasnaməsi, strukturu, ştat cədvəli 2009-cu ilin iyul ayında təsdiq edilmişdir. Hazırda Maliyyə Monitorinqi Xidməti bütün sahələr üzrə funksional fəaliyyətə başlamış və beynəlxalq əməkdaşlığın müstəqil subyektinə çevrilmişdir. Pul və bank bölməsində siyasətlərin müəyyənləşməsində, nəzarət səlahiyyəti Mərkəzi Banka aid olmuşdur.

Mövzu 11

AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATINDA SAHİBKARLIQ VƏ ONUN TƏNZİMLƏNMƏSİ METODLARI

Mövzunun öyrənilməsi prosesində sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişaf tarixi və hüquqi tənzimlənməsi metodları ilə bağlı məlumatlara aşağıdakı şəkildə çatdırılmalıdır:

- 1991-ci ildə Azərbaycan Respublikası öz dövlət müstəqilbyini elan etdikdən sonra ölkənin müstəqillik əldə etməsinin davamı olaraq yeni iqtisadi münasibətlərə keçid, özəl sektorun yaradılması və inkişaf etdirməsi, bu səbəbdən də ona əlverişli mabyyə dəstəyi verə biləcək milli maliyyə qurumlarının yaradılması zərurətinin əsas vəzifələrdən biri kimi qarşıya çıxdığı bir zamanda - 12 oktyabr 1992-ci ildə «Azərbaycan Respublikası Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun Əsasnamə»sinin təsdiq edilməsi ilə sahibkarlığa, o cümlədən kiçik və orta biznesə dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına güzəştli kreditlər verəcək ilk maliyyə qurumunun əsası qoyulmuşdur.

- Lakin 2001-ci ilədək bu kreditlərin sahibkarlıq subyektlərinə çatdırılması mexanizmi düzgün işləmədiyindən, dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına verilən güzəştli kreditlərin istifadəsində yaranmış problemləri aradan qaldırma- sı. Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun fəaliyyətinin Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafının prioritetləri və mərhələlər üzrə həlli tələb olunan vəzifələrlə uzlaşdırılması, sahibkarlığa dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi və bu fəaliyyətin genişləndirilməsinin təmin edilməsi məqsədilə Fieydər Əhyevin 2002-ci il 27 avqust tarixli, 779

«Azərbaycan Respublikası Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu haqqında Əsasnamə»nin və «Azərbaycan Respublikası Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitinin istifadəsi Qaydaları»nın təsdiq edilməsi ilə Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun fəaliyyəti və sahibkarlıq subyektlərinin investisiya layihələrinin güzəştli şərtlərlə maliyyələşdirilməsi mexanizminin yenidən qurulması bu maliyyə qurumunun inkişafında dönüş nöqtəsi olmuşdur. Bu Qaydaların tətbiqi güzəştli kreditlərin verilməsində olduqca əhəmiyyətli rol oynamışdır. Qaydalara uyğun olaraq, Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitləri İqtisadi inkişaf Nazirliyi, Maliyyə Nazirliyi və Milli Bankın nümayəndələrindən ibarət yaradılmış Müsəbiqə Komissiyası tərəfindən seçilmiş müvəkkil banklar vasitəsilə yerləşdirilməklə, sahibkarlıq subyektlərinə ən aşağı faizlə (illik 7%-lə; kütləvi informasiya vasitələrinin inkişafı yönümlü layihələr üzrə isə illik 5%-lə) milli valyutada kreditlərin verilməsinə başlanılması, həmçinin kreditlərin müddətinin ilk üçdə iki hissəsinədək güzəşt dövrünün müəyyən edilməsi və kredit faizinin aşağı olması, sahibkarlıq subyektlərində bu kreditlərdən istifadəyə hədsiz marağın yaranmasına səbəb olmuşdur.

• Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən əsas qoyulmuş sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən inamla və böyük uğurla davam etdirilməsi nəticəsində ölkəmiz hərtərəfli inkişaf etmişdir. İqtisadiyyatın neft sektoru ilə bərabər, qeyri-neft sahələrinin də davamlı inkişafına nail olunmuşdur.

• Qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsində sahibkarlığın rolu böyükdür. Təsadüfi deyil ki, dövlətin iqtisadi

siyasətinin başlıca istiqamətlərindən biri məhz özəl sektorun hərtərəfli dəstəklənməsi, onun daləa da genişlənməsi üçün əlverişli mühitin yaradılması, bu sahədə müxtəlif yardım və təşviq mexanizmlərinin tətbiq edilməsidir. Azərbaycanda özəl bölmənin inkişafında, sahibkarlığa dövlət maliyyə dəstəyinin gücləndirilməsində Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun işinin səmərəli təşkili xüsusilə əhəmiyyətlidir.

- Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinə və genişləndirilməsinə xüsusi önəm verir və bu diqqətin nəticəsidir ki, son illərdə Fəjədu işini tənzimləyən normativ-hüquqi aktlara edilən dəyişikliklər nəticəsində onun təkmil fəaliyyət mexanizmi formalaşdırılmış və dövlət büdcəsindən güzəştli kreditlərin verilməsinə ayrılan vəsaitlərin həcmi artırılmışdır.

- Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun fəaliyyətinin Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafının prioritetləri və mərhələlər üzrə həlli tələb olunan vəzifələrlə uzlaşdırılması, sahibkarlığa dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi və bu fəaliyyətin genişləndirilməsinin təmin edilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq Fərmanları ilə 2002-ci, 2004-cü, 2005-ci, 2006-cı və 2009-cu illərdə omm statusu və vəsaitlərinin istifadə edilməsi qaydaları təkmilləşdirilmiş, güzəştli kredit vəsaitlərinin daha məqsəduyğun yerləşdirilməsinə və sahibkarlıq subyektlərinin bu kreditlərdən səmərəli istifadə etməsinə əlverişli şərait yaradılmışdır.

- 2008-ci il yanvarın 1-dən Azərbaycanda sahibkarlıq fəaliyyətinin «vahid pəncərə» prinsipinin (biznesin vahid

qeydiyyat orqanırın yaradılması) tətbiq olunması ölicədə biznes mühitinin inkişafma müsbət təsir göstərmiş, Azərbaycanın reytingi bir neçə dəfə yüksəlmişdir. Sistemin tətbiqi həm iqtisadi, həm də sosial əhəmiyyətə malik olmuş, işsizlik səviyyəsinin azaldılmasında səmərəli mexanizminə çevrilmişdir.

Mövzu 12

AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATININ RESURS İMKANLARININ DƏYƏRLƏNDİRİLMƏSİ (İNSAN RESURLARI VƏ TƏBİİ RESURLAR)

Bu mövzunun tədrisi zamanı materialm praktiki və nəzəri olaraq qavranılmasma nail olmaq üçün aşağıdakı müddəalaşdırmanı aparmaq lazımdır :

- Təbii resurs anlayışına - insanların yaşayışı və eləcə də məhsuldar qüvvələrin inkişafı və yerləşdirilməsi üçün təbiətdə istifadə edüən, eləcə də istifadəsi mümkün olan bütün elementlər daxildir. Hansı ki cəmi)'yətin sosial- iqtisadi inkişafı insanların təbii ehtiyatlardan istifadə etməsi ilə əlaqədardır.

- Atmosferin aşağı, litosferin üst hissəsi, hidrosfer və biosferin qarşılıqlı təmasda olduğu, nüfuz edərək dəyişdiyi sahə coğrafi təbəqə adlanır ki, o da çox zəngin və müxtəlif məqsədli təbii sərvətlərlə zəngindir. Onlar eyni zamanda müxtəlif coğrafiyaya malik olmaqla, adambaşma düşən miqdarla da fərqlənirlər.

- Müasir dünyanın faydah qazmtılar xəritəsində 250- dən artıq faydalı qazmtı növü ilə yanaşı 200-dən çox sayda malik olan antropogen cilalanmaya məruz qalmış mərmər, lazurit, daş və qiymətli daşlar öz əksini tapmışdır. Lakin onların istehsal dövriyyəsinə qoşulmaları isə bəşər siviliza- siyasmm bütün tarixi boyu baş vermişdir. Hal-hazırda 160- dan çox mineral sərvətdən istifadə olmur. Onların bəziləri tez, bəziləri isə daha gec aşkarlanmışdır.

- İnsan cəmiyyətinin yaramması və inkişafı öz zəruri tə-

ləbatlarını ödəməyə çalışmasından başlamışdır. İnsan cəmiyyətinin ilk tarixi aktı, insanların tələbatlarını ödəmək üçün zəruri olan məhsulların istehsalı olmuşdur. Cəmiyyətdə insanların hansı sahədə fəaliyyət göstərməsindən asılı olmayaraq onların hamısının ümumi bir tələbatı vardır. Bu onların maddi nemətlərə olan tələbatıdır. İstifadəyə cəlb olunan təbii ehtiyatlar əsasən istehsalın inkişaf fəaliyyətinin təbii zəmini olmaqla bərabər əmək məhsullarını artırmaq, istehsalın xammala olan tələbatını ödəmək funksiyalarına malikdir. Təbii sərvətlərin iqtisadi qiymətləndirilməsinin metodiki əsası müəyyən vaxt ərzində istehsal edilən məhsula çəkilən zəruri xərclər, o cümlədən də aşağı rentabelli obyektlərin məhsulları təşkil edir.

- iqtisadi qiymətləndirilmənin ümumi göstəricisi kimi mədənlərin və təkrar xammal ehtiyatların regional xüsusiyyətləri əməl edilən xammalın həcmi və keyfiyyəti nəzərə alınmaqla onun kompleks istifadə edilməsindən alınan iqtisadi səmərə götürülür. Təbii sərvətlərin, xüsusilə faydalı qazıntıların iqtisadi qiymətləndirilməsinin əsas göstəricisi təkcə çıxarılan xammalların dəyəri deyil, həm də onların istifadəsindən alınan iqtisadi səmərəsidir. Bu halda, qiymət ölçü funksiyasını yerinə yetirərək həmin növ məhsulda orta məsrəf göstəricilərini əks etdirir. Təbiət elementləri müəyyən ictimai faydaya malik olmaqla qiymətin daşıyıcısı kimi çıxış edir. Buna görə də qiymətləndirmə obyekt kimi ictimai istehlak dəyərinə malikdir.

- ETİ-nin və məhsuldar qüvvələrin geniş inkişaf şəraitində, eləcə də məhsullar pərakəndə satış qiyməti siyasətindən asılı olaraq mineral xammal sərvətlərinin qiyməti təkmilləşir. Bu və ya digər təbii sərvətlər texniki tərəqqi

şəraitində istehsal prosesində kəmiyyət və keyfiyyət dəyişikliyinə uyğunlaşaraq ardıcıl olaraq müxtəlif sahələrdə əmək predmeti və əmək aləti istehsal vasitəsi kimi çıxış edir. Məsələn, dəmir, polimetall, alümin filizləri təkcə metallaimması üçün deyil, həm də kimyəvi, tikinti, şüşə, kənd təsərrüfatı xammalı üçün <iə geniş istifadə olunur. Göründüyü kimi, mineral xammal sərvətlərinin faydahlığı təkcə omm təbii keyfiyyətindən asılı deyildir. Konkret iqtisadi şəraitdən asılı olaraq bu və ya digər ilkin məhsulə faydahlığı da dəyişir, iqtisadi qiymətləndirmənin əsas göstəricilərini mineral xammal ehtiyatlarının istehlak dəyəri və onlardan alınan məhsulların qiymətləri təşkil edir. Qiymət isə istehsal prosesində bu və ya digər məhsula çəkilən ictimai-zəruri əməyin meyarı kimi çıxış edir. İqtisadi qiymətləndirmə istər mineral xammal sərvətlərinin, istərsə də ictimai əməyin məhsuldarlığına və qənaətinə təsir edir.

- Ümumiyyətlə, təbiətin ünsür və gücü məhsuldar qüvvələrin müasir inkişaf səviyyəsində istehlak məhsulu və ya istehsal vasitəsi kimi istifadə oluna bilərsə bu, təbii resursdur (ehtiyatdır). Təbiətin element və xüsusiyyəti maddi nemətlər istehsalında bilavasitə iştirak etmirsə, amma omm inkişafına təsir göstərə bilər, bu təbii şəraitdir (temperatur, relyef, iqlim çay şəbəkəsi və s.) Təbiətdən səmərəli istifadə, təbiətdən istifadənin planlaşdırılması, idarə olunması, ekoloji iqtisadi vəziyyətin proqnozlaşdırılması, təbii sərvət potensialının ekoloji-iqtisadi qiymətləndirilməsini tələb edir. Ümumiyyətlə, təbii mühit cəmiyyət üçün 3 funksiya yerinə yetirir:

- Təbii ehtiyatlarla təmm edir;

- Tullantılı zərərli maddələri assimilyasiya edir;

-Müəyyən xidmətlərdə (reaksiya, estetik) iştirak edir;
Təbii sərvətlərin iqtisadi qiymətləndirilməsi - onların təsərrüfat əhəmiyyətinin pulla ifadəsidir və iki əsas funksionu yerinə yetirir:

- 1) elmi nəzəri cəhətdən əsaslandırılmış təbii sərvətlərin varlığı sübut olunur,
- 2) stimullaşdırma (maddi maraqlandırma) rol oynayır.

Təbii ehtiyatları düzgün qiymətləndirsək, çox problemləri müvəffəqiyyətlə həl edə bilərik. O cümlədən:

- təbii ehtiyatlardan istifadə ardıcılığının müəyyənəşdirilməsi;
- təbii sərvətlərdən səmərəsiz istifadədən dəyən iqtisadi zərərin qiymətləndirilməsi;
- təbiətdən səmərəli istifadənin stimullaşdırılması tədbirləri;
- təbii sərvətlərdən istifadəyə görə ödənişin miqdarının əsaslandırılması və s.

•Ümumiyyətlə, təbiətdən istifadədə iqtisadi qiymətləndirmə, təbii ehtiyatların iqtisadi əhəmiyyətinin müəyyən edilməsidir. Bu pulla (monetar), malla və ya natural ölçülərdə də ifadə oluna bilər.

•Azərbaycanda əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadə, əmək ehtiyatlarının təsnifatının aparılması. Ölkədaxili əmək miqrasiyası məsələlərinin tənzimlənməsi. Əhali sıxlığı amilinin istehsal prosesində və yeni müəssisələrin inşası zamanı nəzərə alınması. Əhəlinin əmək ehtiyatlarının reallaşması üçün logistik fəaliyyətin və nəqliyyatın düzgün istifadə edilməsi məsələləri. Respublikamızda bəzi rayonlarında əmək ehtiyatlarının çatışmazlığı, digərlərin iş artıqlığı problemi. İstiqamətləndirilmiş miqrasiya siyasəti

nin hazırlanmasında iqtisadi göstəricilərdən və vasitələrdən istifadə edilməsi. Əhali yerdəyişmələrinin iqtisadi mahiyyətinin öyrənilməsi.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2005-ci il 26 oktyabr tarixli Sərəncamı ilə «Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyası (2006-2015-ci illər)» təsdiq olunması. kadr siyasətinin əmək məhsuldarlığının azalması və artmasına təsiri. Azərbaycanın təbii resursları. 1) *Tükənməyən*: Günəş, geotermal, külək, nüvə enerjiləri, iqlim, qabarma-çəkilmə, dəniz cərəyanları. 2) *Tükənən*: a) Bərpa olınmayan: bütün faydalı qazıntılar; b) Bərpa olunan: torpaq, bioloji ehtiyatlar, su enerjisi.

Mö v z u 13

İSTEHSAL VƏ SOSIAL İNFRASTRUKTURLARIN YENİDƏN QURULMASI

Respublikanın infrastrukturaları, onların tarixən formalaşmış inkişaf səviyyəsi, istehsal infrastrukturunun müasir vəziyyəti və onun bazar iqtisadiyyatın tələblərinə uyğun şəkildə yenidən qurulması.

Qeyd edilən mövzu ilə sistemli tədris fəaliyyətinin təşkili üçün aşağıdakılarm *izahı* təklil edilir:

- İstehsal infrastrukturuna məzmun və mahiyyət nöqtəyi-nəzərdən yanaşan zaman geniş təkrar istehsal prosesinin mərhələlərinə nəzərən onun funksional təyinatma fikir vermək lazımdır. Bu prosesdə istehsal vasitələrinin satışı ilə istehlak infrastruktur, istehlak şeylərinin reallaşdırılması ilə isə sosial infrastruktur təşkilatlan məşğul olur. Bölgü prosesini isə institusional infrastruktur təşkilatları həyata keçirirlər.

- İstehsal infrastrukturunun təhlili və planlaşdırılması prosesində onun funksional-sahə strukturunu, yəni nəqliyyat-anbar halqası, informasiya-kommunikasiya halqası, iş xidməti sferası kimi bölmələrini əsas götürmək lazımdır. İstehsal infrastrukturunu təkrar istehsal prosesini - maddi nemətlərin tədavülü, onların nəqliyyatlaşdırılması, yığılması, qablaşdırılması, saxlanması və satışının həyata keçirilməsi üçün əlverişli şərait varadan obyektləri əhatə edir.

- İstehsal infrastrukturunun statistik göstəricilər qrupu onun obyektlərinin kəmiyyət və keyfiyyət tərəflərini əks

etdirir. İstehsal infrastrukturunun yaranmış vəziyyətini xarakterizə edən statistik göstəricilər cədvəl şəklində tərtib edilir, onun mübtədə hissəsində infrastruktur sahələri və alt sahələr öz əksini tapu:

- bütövlükdə və növlər üzrə nəqliyyat: dəmiryol, avtomobil, su (çay və dəniz), borukəmər, hava;
- bütövlükdə və növlər üzrə rabitə: poçta, telefon, teleqraf;
- istehsal maddi-texniki tədüzatı sferası bütövlükdə və növlər üzrə: topdansatış ticarət, maddi texniki təminat, məhsullarm tədarüku və satışı.

• Müasir bazar iqtisadiyyatı sistemində yerinə yetirdiyi funksiyalar nəzərə aammaqla, istehsal infrastrukturuna yeni paradigmadan yanaşılmalı və bu zaman iki mühüm cəhətə: istehsal infrastrukturunun təkrar istehsal prosesinə təsiri və istehsal infrastrukturunun inkişafmda dövlətin tənzimləyici rolumm qiymətləndirilməsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

• Kənd təsərrüfatmda regional istehsal infrastrukturunun qeyri-bərabər inkişaf səviyyəsi, ümumilikdə respubli- kanm istehsal infrastrukturunun ahəngdar fəaliyyətinə əhəmiyyətli və bir çox hallarda neqativ təsir göstərir.

• İnfrastrukturun iukişafı strateji məqsədləri, sosial-iqtisadi, ekoloji müdafiə və digər strateji vəzifələrin icrasını və regional üstünlüklərin reallaşmasım nəzərdə tutur. Kənd təsərrüfatmda istehsal mfrastrukturunmun formalaşması və inkişafmm tənzimlənməsi ümumdövlət və regional meyarlara uyğun həyata keçirilməlidir. Regionlar üzrə istehsal infrastrukturlarının inkişaf etdirilməsi dövlətin iqtisadi siyasətinin ən mühüm tərkib hissəsi olmaqla, kənd təsərrüfa-

tmada istehsal inufrustrukturunun iırkişafı, bərpası və genişləndirilməsi makro və mikroiqtisadi göstəricilər sistemi ilə tənziqlənməlidir.

- istehsal inufrustrukturunu islahatlar mühitində formalaşdıqma görə, onunı dayanıqlığı kənd təsərrüfatının sahə strukturunu və optimal ərazi təşkili .mühitində müvazinət tələb edir. Həmin müvazinət davamlı makroiqtisadi sabitlik, regional inkişafın tarazlığı və bazar «qüvvələrinin kompleksi» sayəsində əldə oluna bilər.

- Müəssisə aqrar-sənaye istehsalında resurs qoruyucu texnologiyaların geniş tətbiqi üçün adekvat istehsal inufrustrukturunu tələb olunur. Onda ki, çoxtəyinatlı inufrustruktur elementlərinin resurs qoruyucu fəaliyyət rejimlərinə uyğunlaşdırılmasının elmi-metodoloji və təcrübə əsaslarının işlənilməsi zəruridir.

- Ölkədə kənd təsərrüfatının inkişafı və bu sahədə istehsal inufrustrukturunun təkmilləşdirilməsi layihələrinin birgə maliyyələşdirilməsi imkanlarının qiymətləndirilməsinin daha səmərəli metodologiyasının hazırlanması tədqiqatın mühüm istiqaməti sayılmalıdır.

- Həmin işlərə xarici investirlərin cəlb edilməsi, müvafiq profilli müştərəklə müəssisələrinin yaradılmasının stimullaşdırılması baxımından qabaqcıl təcrübə cəmlənməsi və yerli şəraitin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla tətbiq olunmalıdır.

- Tikinti materialları ilə zəngin regionların potensialından səmərəli istifadəyə imkan verən inufrustruktur qovşaqlarının inkişafının investisiyalaşmasının tətbiq edilməsi, yerli xammalla işləyən sahibkarlıq subyektləri üçün əlverişli fəaliyyət mühitinin yaradılması və ixrac in-

frastnıkturunuTL stimullaşdınlması aqrar regionlarm tarazlı sosial-iqtisadi tərəqqisinin mülrüm şərtləridir. Müvafiq imkanlardan çevik istifadə regional rəqabət üstünlüklərini genişləndirməklə ümumi iqtisadi fəallıqm yüksəlməsinə xidmət edəcəkdir.

- Aqrar regionlarda əmək ehtiyatlarından istifadə səmərəliliyinin yüksəlməsi üçün əməktutumlu istehsal infrastrukturunu sahələrinin inkişafına üstünlük verilməsi məqsəduyğundur. Bımunla belə, məhz həmin sahələrin inno- vasiyah inkişafı kənd yerlərində müasir tələblərə cavab verən ixtisaslı karların yetişməsinə nəzərdə tutmahdır.

- Resurslardan təkrar istifadəni təmin edən istehsal infrastrukturunda qapalı texnoloji rejimlərin tətbiqi məqsəduyğundur. Bu rejimlər xammal, enerji və digər elementlərlə təchizatın yalnız yerli imkanlar hesabına həyata keçirilməsini nəzərdə tutur.

- Kənd təsərrüfatında istehsal infrastrukturunun müasir tələblərə uyğun yenidən qurulması məqsədi ilə, iqtisadi mərkəzlərdən hansı məsafədə yerləşməsindən asılı olmayaraq kənd yerlərinin elektrik enerjisi ilə fasiləsiz və keyfiyyətli təminatı, kəndlərin təbii qazla təminatının yaxşılaşdırılması, əkinə yararlı dciha geniş ərazilərin suvarma suyu ilə təminatı, mükəmməl və qənaətcil suvarma şəbəkələrinin yaradılması, təsərrüfatların telefon və telekommunikasiya rabitəsi ilə tamamilə əhatə edilməsi tədbirlərinin kompleksliyi təmin edilməlidir.

- Məsrəflərin azaldılması istehsal infrastrukturunun inkişafının əsas meyarlarından biridir. İnfrastruktur enerji, su, qaz və digər komponentlərin təkrar istehsalının bütün mərhələlərini əhatə edir. Odur ki, aqrar-sənaye təyinatı is

istehsal infrastrukturunun təkmilləşdirilməsinin bu istiqamətdə məsrəflər ümumi, yəni birbaşa və dolayı səmərəlilik baxımından qiymətləndirilməlidir.

- istehsal infrastrukturunun kənd təsərrüfatının çoxfunksiyalılığının dəstəklənməsi, məhsulun hərəkəti müx-təlif mərhələlərində itkilərin minimumlaşdırılması, məhsul və proses innovasiyalarının mahiyyətləşdirilməsinin fasiləsizliyini təmin etməlidir. Kənd təsərrüfatında istehsal infrastrukturunun modernləşdirilməsi, aqrar istehsalın intensiv inkişafı tələblərini hərtərəfli nəzərə almalı və bu zaman ətraf mühitin qorunmasına, torpaq və su resurslarının keyfiyyətinin yüksəldilməsinə yönəlmiş texnologiyaların tətbiqi, istənilən infrastruktur layihəsinin ayrılmaz tərkib hissəsi olmalıdır.

- Dövlət ehtiyatlarının yaradılması və səmərəli idarə olunması baxımından istehsal infrastrukturunu təkmilləşdirilməli, fəvqəladə hallarda əhalinin ərzaqla etibarlı təminatı məsələləri yüksək texnoloji əsasda həll edilməlidir.

- Ölkənin inkişaf səviyyəsi özünü qabarıq şəkildə əhaliyə göstərilən sosial xidmətlərin keyfiyyət və səmərəsində göstərir. Sosial xidmətlərin istehsalı və göstərilməsi üçün sosial infraqurkura məşğul olur.

- Sosial infraqurkurun bir sıra cəhətləri vardır:

- sosial infraqurkura çoxşaxəli sahələr kompleksidir. Buraya daxil olan sahələr funksional baxımdan yekcins deyildir. Əhalinin və insan həyatının ayrı-ayrı fəaliyyətləri və istiqamətlərinə xidmət edir;

- sosial infraqurkura əhalinin şəxsi və kollektiv tələbatlarının təmin olunmasına istiqamətlənmişdir;

- sosial infraqurkura xidmətləri digər xidmətlər kimi

əmtədən onunla fərqlənir ki, onlar eyni zamanda istehsal və istehlak olunur;

- sosial infrastruktura «sosial sfera» anlayışma daha yaxındır. Amma «sosial sfera» anlayışı əhaliyə xidmət göstərən sferalara inkişafmm sahəvi aspektlərini sosial infrastruktura isə funksional-ərazi aspektlərini araşdırır;

- Asosial infrastrukturu bu elm sahəsini tədqiq edən alimlər müxtəlif formada qruplaşdırırlar. Lakin bizim fikrimizcə sosial infrastrukturu iki böyük qrupa ayırmaq olar; *sosial-mədəni infrastruktura* və *sosial məişət infrastruktura*. Sosial-mədəni infrastruktura insanın mənəvi intellektual əlaqə və sosial ehtiyaclarını ödəməyə yönəlmişdir. Buraya təhsil/səhiyyə, bədən tərbiyəsi, sosial təminat, mədəniyyət və incəsənət daxildir. Sosial-məişət infrastrukturuna isə mənzil-kommunal təsərrüfatı, məişət xidməti, sərnişin nəqliyyatı, əhaliyə xidmət göstərən rabitə, pərçikəndə ticarət və ictimai iaşə mehmanxana və əyləncə təsərrüfatı aiddir. Sosial-məişət infrastrukturu ev təsərrüfatının aparılmasına çəkilən əməyin sərfinin azaldılması, ailə üzvlərinə xidmət göstərilməsi və insanın hərtərəfli şəkildə tələblərinin ödənilməsi ülməşğuldu;

Əlbəttə, belə bölgü şərtidir. Çünki birinci qrup sahələrşinsanın yaşamasına şərait; yaradır. İkinci qrupşajsajkələr isə insanın mənəvi ehtiyacınının ödənilməsinə asudəaxtm artmasına təsir göstərir.

- ümumiyyətlə sosial infrastruktura məktəblər, xəstəxanalar, məişət evləri kimi baxmaq düzgün deyildir, ona şəxsi və kollektiv ehtiyacların ödənilməsi ilə yaranan münasibətlərin məcmusu kimi baxmaq daha düzgün olardı. Bu münasibətlərin, qurulmasında və fəaliyyət göstərmə-

sində əsas meyar - insanın daima artan tələbatlarının və ehtiyaclarının ödənilməsidir;

- sosial infrastruktur fəaliyyəti miqyası baxımdan məhduddur və lokal xarakter daşıyır. Yəni bir ərazi vahidində göstərilən sosial xidmətləri digər əraziyə transfer etmək mümkün deyildir. Sosial infrastruktur obyektləri və onların fəaliyyətlərinin nəticələri daşmıyandır. Buna görə də, sosial infrastruktur obyektlərinin inkişaf şərtlərinin qurulmasında və reallaşdırılmasında yerli hakimiyyət orqanlarının nüfuzunun artırılması vacibdir. Bələdiyyələşmə siyasətinin aparılması ilk növbədə sosial infraquruluca obyektlərinin yerli özünü idarətmə orqanının səlahiyyət çərçivəsinə verilməsini nəzərdə tutur. Sosial infraquruluca bələdiyyələşməsi yerli xüsusiyyətlərə sakinlərin ümumi maraqlarına və əhalinin sosial rifah səviyyəsinə verən siyasətin aparılmasını önə çəkir.

Beləliklə, bələdiyyələşmə sosial infraquruluca inkişaf etdirməklə insanın harmonik və hərtərəfli həyat sürməsinə şərait yaradır. Sosial infraquruluca özündə istehsalat güclərinin birləşdirir hansı ki, işçilərin istehsalatda effektiv fəaliyyət göstərməsinə şərait yaradır. Sosial infraquruluca birbaşa məhsul istehsalına iştirak etmir ancaq sosial infraquruluca istehsalat prosesinin normal fəaliyyət göstərməsinə imkan verir. Sosial infraquruluca özündə təşkilatın işçilərinə və onların ailələrinə vacib olan kompleks tədbirləri birləşdirir.

AZƏRBAYCANDA DAXİLİ VƏ XARİCİ İQTİSADI FƏALİYYƏTİN TƏNZİMLƏNMƏSİ

Bu mövzunun şərhı prosesində mövzuların ardıcıUıǵmı aşıǵıdakı kimi qruplaşdırmaq məqsədüeyǵındur:

- Xarici iqtisadi əlacplərin inkişafı ayrı-ayrı ölkələrin milli iqtisadiyyatmm beynəlxalq təsərrüfat miqyasmda in-teqrasiyasmm sürətləndirilməsinin əsas şərtidir. Ölkələr iqtisadi inteqrasiya axmlarına qoşularaq bu yolla öz istehsal güclərini, istehsalın səmərəliliyini və bütün bunların nəti-cəsiadə isə əhalinin ümumi rifah səviyyəsini artırmaǵa çalışırlar. Beynəlxalq əmək bölgüsünün üstünlüklərindən maksimum istifadə edilmədən, xarici iqtisadi əlaqələrin bütün formaları intensiv şəkildə genişləndirilmədən ölkə iqtisadiyyatının mkişafmda əsaslı dönüş aparmaq mümkün deyildir. Dünya ölkələrindən heç biri öz irJcişafmı xarici ölkələrdən təcrid olunmuş şəkildə təmin edə bUmədiyinə görə öz aralarında beynəlxalq və regional səviyyədə iqtisadi əlaqələr yaratmaǵa çalışırlar.

- Müstəqil Azərbaycan Respublikasında müxtəlif mülkiyyət formalarının inkişafı, iqtisadiyyatm yüksək maddi-texniki bazaya malik olması, əmək bölgüsü və kooperasiya-smm geniş vüsət alması və s. milli iqtisadiyyatımızm bey-nəbcəlxalq əməkdaşlıqda mövqeyinin daha da artmasma obyektiv zərurət yaradır.

- Azərbaycanda kifayət qədər ixtisaslı kadrm olması və ölkənin böyük enerji, mineral resursları, nadir iqlimin potensialı ona milli iqtisadiyyatm sürətlə inkişaf etdirilməsi və

qarşılıqlı faydalı şərtlərlə dünya öllsələri ilə iqtisadi ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsi və eləcə də xarici investisiyanın ölkəyə axını üçün əlverişli şərait yaradır.

- Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra xarici iqtisadi siyasətini artıq özü müəyyən etməyə başlamışdır. Ölkəmizin Asiya və Avropanın kəsişməsində çox əlverişli coğrafi mövqedə yerləşməsi bu siyasətin uğurla həyata keçirilməsinə müsbət təsirini göstərmişdir.

- Xarici ticarət siyasəti Azərbaycanın xarici iqtisadi siyasətinin mühüm hissəsi kimi çıxış edir ki, o da özündə iki yanaşmanı əks etdirir: dövlətin əmtəə mübadiləsi sferasına müdaxiləsi dərəcəsiindən asılı olaraq azad ticarət və ya proteksionizm. Azərbaycanın müstəqilliyinin ilk illərində azad ticarət prinsipləri üstünlük təşkil etsə də, hazırda getdikcə hər iki yanaşmanın optimal nisbətindən istifadəyə çalışdır.

- Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf proqramında xarici iqtisadi siyasət əsasən dörd istiqamətlərdə həyata keçirilir. Onlar aşağıdakılardan ibarətdir: Xarici ticarət siyasəti; Ödəniş balansının siyasəti; Xarici investisiya siyasəti; Xarici yardım siyasəti.

- Müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət siyasəti yeni maliyyə mənbələrinin yaradılması və istifadə olunmasına xidmət edir. Bu siyasətin əsas təsir vasitəsi tarif və qeyri-tarif tənzimləmələridir. Ölkə iqtisadiyyatının və əhəlinin gündəlik tələbat mallarına olan ehtiyacının ödənilməsində xarici ticarətin tarif tənzimlənməsinin istiqlalyyəti əldə edildikdən sonra böyük əhəmiyyət verilir. Real həyatda dövlətlər xarici ticarətə bu və ya digər şəkildə müdaxilə edirlər. Xarici ticarətə müdaxilə

gömrük tarifləridir.

- Azərbaycanca xarici ticarət siyasətinin hüquqi təminatı «Azərbaycan Respublikasında xarici ticarət səmərəliliyinin artırılması tədbirləri haqqında» 1994-cü il tarixli prezident fərmanı ilə formalaşdırılmağa başlanmışdır. Fərmanın verilməsində əsas məqsəd keçid iqtisadiyyatı şəraitində ölkənin ixracat potensialından istifadə səmərəliliyinin artırılması, hesablaşmalar sisteminin qaydaya salınması və daxili bazarm mühafizəsinin gücləndirilməsindən ibarət olmuşdur. Barter əməliyyatlarının məhdudlaşdırılması və strateji mallarm ixracının yalnız prezidentin icazəsi ilə həyata keçirilməsini nəzərdə tuturdu. Sözügedən fərman bazar iqtisadiyyatına keçid dövrünün başlaması ilə əlaqədar olaraq xarici ticarət sferasında müşahidə olunan 'əyintilərin aradan cəldirilməsinə yönəldilmişdir.

- 10 iyun 1997-ci ildə Azərbaycan Respublikasında Gömrük Məcəlləsi qəbul edildikdən sonra 20 iyun 1995-ci ildə qəbul edilmiş «Gömrük tarifi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu» qüvvəyə minmişdir. Bu qanun, əsasən, daxili bazarm xarici bazarla səmərəli əlaqəsini təmin etməklə, xarici ticarətin dövlət tənzimlənməsinin mühüm vasitəsi olan gömrük tarifinin formalaşdırılması və tətbiqi, həmçinin Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçən mallardan rüsum tutulması qaydalarını müəyyən edir.

- Gömrük tarifi Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçirilən mallara tətbiq edilir və xarici iqtisadi fəaliyyətin əmtəə nomenklaturasına uyğun olaraq sistemləşdirilmiş gömrük rüsumu dərəcələrinin məcmusudur.

zamanda əlverişli ticarət rejimi tətbiq olxman ölkələrin siyahısı Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən edilir. Əlverişli ticarət rejimi tətbiq olunmayan ölkələrin mallarına və ölkə mənşəyi müəyyənləşdirilməyən mallara idxal gömrük rüsumlarının dərəcələri iki dəfə artırılır.

- Azərbaycan Respublikasında aşağıdakı gömrük rüsumları tətbiq edilir:

- *Aəvəlor* - malların gömrük dəyərinə görə faizlə hesablanan gömrük rüsumu;

- *Spesifik rüsum* - mal Vcihidinə görə müəyyən olunmuş dəyərlə hesablanan gömrük rüsumu;

- *Kombins edilmiş rüsum* - hər iki növü birləşdirməklə hesablanan gömrük rüsumu.

- Malların ixracını və idxalını operativ tənzimləmək üçün bəzi mallara, mövsümi rüsumların 6 aya qədər tətbiq olunmasına qanun icazə verir.

- Azərbaycan Respublikasının iqtisadi mənafeyini qorumaq üçün idxal edilən mallara müvəqqəti olaraq aşağıdakı xüsusi növ rüsumlar tətbiq oluna bilər: xüsusi rüsumlar, antidempinq rüsumları, kompensasiya rüsumları.

- Qanunda gömrük rüsumlarından, gömrük dərəcələrinin aşağı salınması halları konkret olaraq müəyyənləşdirilmişdir.

- Azərbaycan Respublikasından ixrac olunan mallar, onların növündən asılı olmayaraq gömrük ixrac rüsumuna cəlb olunmur. Ölkəyə gətirilən mallara gömrük idxal rüsumu sadələşdirilmişdir. Gömrük idxal rüsumuna cəlb olunan malların növlərindən asılı olmayaraq malların gömrük dəyəri 15% həcmində qəbul edilmişdir.

- Mülkiyyət və təşkilati-hüquqi formasından asılı olmayaraq Azərbaycan Respublikasının hüquqi şəxsləri strateji məhsulları ölkə hüdudlarından kənara sərbəst dönərlı valyuta ilə satarkən ixracat vergisinə aşağıdakı məhsullar cəlb edilir: neft və neft məhsulları, yüksək təzyiqli polietilen, sulfanol, kaustik soda, ilkin alüminium, alüminium prokati-qırmıtısı, polad borular, dəmir konsentratı, bürünc məmulatı, pambıq məhsulu, qara kürü. Milli Məclislə razılaşıdırmaqla Nazirlər Kabineti bu siyahıya dəđşikliklər edə bilər. İxracatçılar strateji məhsulları öz hüdudlarından kənara satarkən həmin məhsullar üzrə əlavə dəyər vergisini, aksiz vergisini, gömrük rüsumunu, dövlət yol fonduna ayırmaları ödəmirlər.

- Qeyri-tarif tənziqlənməsi xarici ticarətin liberallaşdırılmasına və qeyri-iqtisadi amillərin məhdudlaşdırılmasına yönəldilmişdir. «Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin tənziqlənməsi haqqında» 6 avqust 1996-cı il tarixli fərmana 24 sentyabr 1996-cı il tarixli fərmanla edilən düzəliş və əlavələr ölkədə xarici ticarətin liberallaşdırılmasının sistemli şəkildə tətbiqinə imkan vermişdir. Xarici ticarətin dövlət tərəfindən inzibati tənziqlənməsi əhəmiyyətli dərəcədə aşağı salınmış, idxal-ixrac əməliyyatlarını həyata keçirən subyektlərin fəaliyyəti sərbəstləşdirilmiş, strateji malların sayı 17-dən 4-ə endirilmişdir. Eləcə də, idxalı və ixracı Nazirlər Kabinetinin sərəncamı əsasında aparılan malların, o cümlədən bu əməliyyatlarda müvafiq dövlət orqanlarının rəyi alman məhsulların siyahısı beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmışdır.

- Azərbaycanın ÜTT-yə qoşulması yə onun perspektivləri. Azərbaycanın ÜTT-yə daxil olmasından əldə

ən mühüm nailiyyətlər. Azərbaycan mallarının dünya bazarına çıxarılmasına mövcud şərtlərdən daha yaxşı şərtlərin tətbiqi. ÜTT-nin ticarət iqtisadi normalarının Azərbaycan qanun veri çiliyində təsbit olunmasıyla ölkədə beynəlxalq investisiyalar m əlverişli cəlb olunma mühitinin yaradılması. Azərbaycanın investorların ÜTT-yə üzv olan dövlətlərdə fəaliyyət sferasının genişləndirilməsi, milli bazarda Azərbaycan mallarının və xidmət sahələrinin çeşidinin artırılması və rəqabət qabiliyyətinin təmin olunması. Azərbaycanın dünyada beynəlxalq ticarətin bərabər hüquqlu subyektini kimi daha yaxşı tanınması, ona olan inamın, ması.

AZƏRBAYCANIN İQTİSADI TƏHLÜKƏSİZLİK MƏSƏLƏLƏRİ

Mövzunun çatdırmıncısı istiqamətində iki nəzəri və praktiki istiqamətlər biri birini tamamlamalıdır:

- Dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyi onun milli təhlükəsizliyin çox vacib tərkib hissəsidir. Dünya təcrübəsi göstərir ki, iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi ölkənin müstəqilliyinin zəmanətçisi, sabitliyin və cəmiyyətin səmərəli fəaliyyətlərinin mühüm şərtidir. Buna görə də iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi və formalaşdırılması mühüm milli prioritetlərin sırasına aiddir. Qərbi iqtisadi ədəbiyyatında iqtisadi təhlükəsizlik adətən milli iqtisadiyyatın dünya iqtisadi böhranları şəraitində dözümlülüyünün təmin edilməsi kimi izah edilir. Son onilliklərdə, inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadiyyatlarında qloballaşma prosesi ilə əlaqədar baş verən dərin struktur dəyişiklikləri nəticəsində iqtisadi təhlükəsizlik anlayışına milli iqtisadiyyatın və ya onun aparıcı sahələrinin dünya bazarlarında rəqabət qabiliyyətliliyinin təmin edilməsi kimi vacib əlamət də əlavə edilmişdir. Digər tərəfdən, «bazar modeli»nin bir sıra tərəfdarları hesab edir ki, cəmiyyətin normal (ekstremal yox) inkişafı şəraitində «iqtisadi təhlükəsizlik» anlayışından istifadə etməyin mənası yoxdur, çünki, «iqtisadi təhlükələr»in mövcudluğu bazar iqtisadiyyatının inkişafının zəruri şərtlərindən biridir. İqtisadi təhlükəsizlik mürəkkəb daxili struktura malikdir və bu strukturda üç əsas elementi cəhd etmək olar:

rakter kəsb etmir, çürriki, beynəbcəlcq əmək bölgüsü müli iqtisadiyyatları bir-birlərindən qarşılıqlı asılı vəziyyətə gətirib. Belə şəraitdə iqtisadi müstəqillik milli resurslar üzərində nəzarət imkanı, həmçinin ölkənin rəqəbətqabiliyyətliyini təmin edən və dünya ticarətində, kooperasiya əlaqələrində və elmi-texniki nailiyyətlərlə mübadilədə bərabər surətdə iştirak etməyə imkan verən istehsal, səmərəlilik və məhsul keyfiyyəti səviyyəsinin əldə edilməsi deməkdir.

2) Milli iqtisadiyyatın sabitliyi və dayanıqlığı. Bu, bütün formalarda mülkiyyətin müdafiə olunması, sahibkarlıq aktivliyi üçün etibarlı şəraitin, yaradılması, mövcud situasiyanı qeyri-sabit edən biləcək amillərin (iqtisadiyyatda kriminal strukturlarla mübarizə, gəlirlərin bölgüsündə ciddi fərqlərə yol verməmə və s.) qarşısını almağı nəzərdə tutur.

3) Özünü inkişaf və tərəqqi bacarığı. İntestisiyalar və innovasiyalar üçün müsbət mühitin yaradılması, işçilərin peşəkar, təhsil və ümummədəni səviyyələrinin yüksəldilməsi müli iqtisadiyyatın dayanıqlığı və özünü qoruması üçün zəruri və mütləq şərtlərə çevrilmişdir. Beləliklə, iqtisadi təhlükəsizlik milli iqtisadiyyatın müstəqilliyini, sabitliyini və dayanıqlığını təmin edən, ona daxil yenilənməyə və özünü təkmilləşdirməyə imkan verən şərt və amillər məcmusudur. İqtisadi təhlükəsizliyin mahiyyətini daha yaxşı başa düşmək üçün onun «inkişaf» və «dayanıqlıq» anlayışları ilə əlaqəsini aydın etmək lazımdır. İnkışaf iqtisadi təhlükəsizliyin komponentlərindən biridir. İqtisadiyyat inkişaf etməsə, onun daxili və xarici təhlükələrə qarşı müqaviməti kəskin aşağı düşür. Dayanıqlıq və təhlükəsizlik iqtisadiyyatın bir vahid sistem kimi vacib

xüsusiyyətlərin dən dir. Onları qarşı-qarşıya qoymaq olmaz, onlarm hər biri özlüyündə iqtisadiyyatın vəziyyətini xarakterizə edir. İqtisadiyyatın dayanıqlığı onun elementlərinin, sistem daxilində şaquli, üfüqi və digər əlaqələrin möhkəmliyini və etibarlıgını, daxili və xarici «yükələrə» dözmək qabiliyyətini göstərir.

• İqtisadi təhlükəsizliyin fenomeni və Azərbaycan Respublikasının iqtisadi təhlükəsizlik mühitinin sistemli təhlili. Azərbaycan Respublikasının iqtisadi təhlükəsizliyinin təmini istiqamətində dövlət siyasətinin institusional tənzimlənməsi xüsusiyyətləri. İqtisadi müstəqilliyin təmin edilməsi və diversifikasiyalaşmış iqtisadi struktur vasitəsilə davamlı iqtisadi inkişafa nail olunması. İqtisadi təhlükəsizliyə təhdidlərin aşkarlanması, təhlili və proqnozlaşdırılması. İqtisadi təhlükəsizliyə təhdidlərin qabaqlanması üzrə strateji tədbirlərin hazırlanması və reallaşdırılması. İqtisadi təhlükəsizliyin sahəsində həyata keçirilən tədbirlərin effektiv monitorinq sisteminin qurulması. İqtisadi təhlükəsizlik göstəricilərinin müəyyənləşdirilməsi və bu göstəricilər üzrə kritik hədlərin hesablanması və s. Müvafiq dövlət institutları tərəfindən milli iqtisadi təhlükəsizliyə mümkün daxili və xarici təhdidlərin əvvəlcədən müəyyənləşdirilməsi və proqnozlaşdırılması. Mümkün təhdidlərin aradan qaldırılması istiqamətində müvafiq dövlət institutları tərəfindən operativ qısa, orta və uzunmüddətli neytrallaşdırma sənədlərinin işlənilib hazırlanması. Milli iqtisadi təhlükəsizliyi təmin edən qüvvə və vəsaitlərin formalaşdırılması və hazır- həcmin təmin edilməsi. Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq öhdəliklərinə müvafiq olaraq ümumi və regional təhlükəsizliyin təmin

Respublikasının milli iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunması ilə əlaqədar tədbirlər. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadi təhlükəsizlik sistemini təkmilləşdirilməsi ilə bağlı müvafiq istiqamətlərdə təkliflər. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadi təhlükəsizliyi sahəsində qanunlara və digər normativ hüquqi aktlara riayət olunması.

Təvsiyə edilən ümumi ədəbiyyat

1. *Abbasov Ç.M.* Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya yolları. Bakı, Elm, 2.005, 252s.
2. *Məmmədli O., İsmayilov M., İsmayilov F.* Milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsi. Bakı «MBM», 2008, 560s.
3. *Məhərrəmov A.M., Aslanov H.H.* Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi. B.: 2008,399c.
4. *Nadirov A.* Müasir Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf məsələləri. Bakı, Elm, 2001,452 s.
5. *Nağıyev Ə., Novruzov V., Allahverdiyev H.* Heydər Əliyev və Azərbaycan iqtisadiyyatı. Bakı, Azəməşr, 1998, 385s.
6. *Nəzirli İ.* İqtisadi dirçəliş və institusional investitorlar. Yeni dünyada yeniləşən Azərbaycan iqtisadiyyatı. Bakı, QASİM, 2006, 556s.
7. *Novruzov V.* İnkişaf və tərəqqinin Heydər Əliyev modeli. Bakı, Azəməşr, 2004, 288 s.
8. *Əhmədov M.* Azərbaycanın yeni neft erası və beynəlxalq siyasət. Bakı, Elm, 1997,127s.
9. *Əliyev İ.* Heydər Əliyev və Azərbaycan kənd təsərrüfatı. Bakı, 1995,150s.
10. *Səmədzadə Z.* Azərbaycan XXI əsrin astanasında. Bakı, 1997, c.1, 856s.
11. *Səmədzadə Z.* Azərbaycan XXI əsrin astanasında. Bakı, 1998, C.2, 718 s.
12. *Səmədzadə Z.* Azərbaycan XXI əsrin astanasında. Bakı, 1998, C.3, 762 s.
13. *Vəliyev D.* Azərbaycanın qlobal iqtisadiyyat inteqrasiyası. Bakı «Adiloğlu», 2008. 428 s.
14. *Vəliyev D.* Qloballaşma şəraitində Azərbaycanın dünya mə

liyyə bazarlarına inteqrasiyası: təmayüllər, problemlər, perspektivlər. Bakı, Azərbaycan Universiteti nəşriyyəü. 2006, 242 s.

Mövzu 1

1. Azərbaycan iqtisadiyyatı / Elmi red.: *İ.H.Aliyev, S.A.İbadov*. B.: Ağrıdağ, 1998, 400 s.
2. *Əlirzayev Ə.Q.* Azərbaycanın iqtisadi inkişafının konsepsiyası və proqramı. Bakı, Odlar yurdu, 1999
3. *Əliyev A.Ə., Şdkərdliyev A.Ş.* Bazar iqtisadiyyatına keçid: Dövlətin iqtisadi siyasəti. Bakı, «İqtisad Universiteti» nəşriyyatı, 2002
4. *Əliyev M.T.* Azərbaycan iqtisadiyyatının formalaşması və inkişaf problemləri. Bakı, Mürtecim, 2001
5. *Hacızadə E.M.* Sosiallaşan iqtisadiyyat. Bakı: Elm, 2006, 509s.
6. İqtisadi nəzəriyyə. Mikroiqtisadiyyat-1,2: dərslik / *Q.P. Juravlyovanın ümumi redaktəsi ilə*. Tərcümə *Ə.P.Babayev* red. ilə, 2010, 924s.
7. İqtisadi nəzəriyyə: dərslik / Elmi red.: *T.S.Vəliyev, Ə.P. Babayev, M.X.Meybullayev*. Bakı: Çəşioğlu, 2001, 692s.
8. *Kərimov E., Osmanov B.* İqtisadi nəzəriyyə. Bakı: Adiloğlu, 2004, 230s.
9. *Mahmudova İM., Mahmudov M.M.* Region iqtisadiyyatının tənzimlənməsi. Bakı: 2001, 430s.
10. *Məmmədov N.* Azərbaycan milli iqtisadiyyatının formalaşması və inkişafı problemləri. Bakı, BDU, 2004.
11. *Mirzəyev T.* İqtisadiyyatın idarə edilməsi. Bakı: Çəşioğlu, 2006
12. *Nadirov A.A., Muradov Ş.M, Ələsgərov A.K. və b.* Azərbaycan iqtisadiyyatı. Bakı: Elm, 2003, 344s.

mikası. Bakı, Azərbaycan nəşr., 2007, 991s.

15. *Səmədzadə Z.Ə.* Milli iqtisadiyyat və sahibkarlıq. Bakı, İqtisadiyyat qəzeti, 2002, 16 aprel-2 may.

Mövzu 2

1. *Alahverdiyev H.B, Qafarov K.S., Əhmədov Ə.M.* Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi. Bakı, İqtisad Universitetinin nəşr., 2007, 564s.
2. Azerbaijan - Country Economic Memorandum; A New Silk Road: Export-led Diversification. Poverty Reduction and Economic Management Unit Europe and Central Asia Region, December 23, 2009, 150p.
3. Azərbaycan iqtisadiyyatı / Elmi red.: *İ.H.Aliyev, S.A.İbadov.* B.: Ağrıdağ, 1998, 400 s.
Eyerçioğlu Ö. Milli iqtisadi model. Bakı, Bakı Universiteti nəşr., 2005. 52s.
Əlirzayev Ə.Q. Azərbaycanın iqtisadi inkişafının konsepsiyası və proqramı. Bakı, Odlar yurdu, 1999
6. *Əliyev M.T.* Azərbaycan iqtisadiyyatının formalaşması və inkişaf problemləri. Bakı, Mürtədin, 2001
7. *Hacızadə E.M.* Sosiallaşan iqtisadiyyat. Bakı; Elm, 2006, 509s.
8. İqtisadi nəzəriyyə. Mikroiqtisadiyyat-1,2; dərslik / *Q.P.Juravlyov* ümumi redaktəsi ilə. Tərcümə Ə.P.Babayev red. ilə, 2010, 924s.
9. İqtisadi nəzəriyyə: dərslik / Elmi red. *T.S.Valiyev*

- li.Nadirov A.A., Muradov ŞM, Ələsgərov A.K. və b. Azərbaycan iqtisadiyyatı. Bakı: Ekn, 2003, 344s.*
- IS.Səfərov S.Ə. Azərbaycan iqtisadiyyatı. Yeni mərhələnin dinamikası. Bakı, Azərbaycan nəşr., 2007, 991 s.*
- Ib.Səmədzadə Z.Ə. Milli iqtisadiyyat və sahibkarlıq. Bakı, İqtisadiyyat qəzeti, 2002,16 aprel-2 may.*

Mövzu 3

1. *Azərbaycan iqtisadiyyatı / Elmi red.: İ.H.Aliyev, S.A.İbadov. B.: Ağrıdağ, 1998, 400 s.*
  2. *Bəhərçi T., Mehdiyeva V.Z. Məhsuldar qüvvələrin inkişafa və yerləşdirilməsi. Bakı, «İqtisad univ'ersiteti» nəşr., 2012, 529s.*
  3. *Ələsgərov A.K. İqtisadi rayonlar və onların nəqliyyat sistemi. Bakı: 1983, 235s.*
  4. *Əliyev A.Ə., Şəkəraliyev A.Ş. Bazar iqtisadiyyatına keçid: Dövlətin iqtisadi siyasəti. Bakı, «İqtisad Universiteti» nəşriyyatı, 2002*
  5. *Əliyev M.T. /Azərbaycanın iqtisadiyyatı, Bakı, 1998, 219s.*
  6. *Hacızadə Ə.M. Sosial iqtisadi sistemin formalaşması və inkişafa problemləri. Bakı, BDU, 1989*
  7. *İqtisadi nəzəriyyə: dərslik / Elmi red.: T.S.Vəliyev, Ə.P.Babayev, M.X.Meybullayev. Bakı: Çarşıoğlu, 2001, 692s.*
  8. *Qafarov Ş.S. Müasir iqtisadi sistem və qloballaşma. Bakı, Elm, 2005*
  9. *Quliyev T., Məmmədov N. İqtisadiyyatın əsasları. Bakı, Maarif, 1997.*
  10. *Meyhullayev M.X. İqtisadi təlimlər tarixi. Bakı, 2002*
  11. *Məmmədov N. Azərbaycan milli icpisadiyyatmm formalaşması və inkişafa problemləri. Bakı, BDU, 2004.*
- II.Nuriyev Ə. Məhsuldar qüvvələrin yerləşdirilməsinin və təkrrülşdirilməsiniu sosial-iqtisadi problemləri. Bakı, Elm, 1982,138s.*
- II Nuriyev Ə. Regional siyasət və idarəetmə Bakı Elm 2004*

*l^.*Şirəliyev A.İ. Bazar iqtisadi sistemi və aqrar münasibətlər. Bakı, Sabah, 2002

15.Макконнелл К.Р., Брю СЛ. Экономика; принципы, проблемы и политика; пер. 17-го англ. изд. М.; ИНФРА-М, 2009, XXVIII, 916 с.

Mövzu 4

1. 2000-Cİ Ü Azərbaycan iqtisadi-sosial inkişaf göstəriciləri. Bakı, 1999
2. Abbasov Ç.M. Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatının inteqrasiya yolları. Bakı, Elm, 2005, 252s.
3. Azərbaycan Milli ensiklopediyası, Bakı, 2007
4. Azərbaycan statistik göstəriciləriIT^IOOO
5. Azərbaycan tarixi, 7 cildlik, VII cild, Bakı, 2008
6. Əliyev A.Ə., Şdkdrəliyev A.Ş. Bazar iqtisadiyyatına keçid; Dövlətin iqtisadi siyasəti. Bakı, «İqtisad Universiteti» nəşriyyatı, 2002
7. Əliyev H.Ə. Müstəqillik yolu; seçilmiş fikirlər / red. Ə.Həsənov. B.; Azərbaycan Universiteti nəşriyyatı, 1997,136s.
8. Əliyev M.T. Azərbaycanın iqtisadiyyatı, Bakı, 1998, 219s.
9. Hacıadə Ə.M. Sosial iqtisadi sistemin formalaşması və inkişafı problemləri. Bakı, BDU, 1989
10. Qafarov Ş.S. Müasir iqtisadi sistem və qloballaşma. Bakı, Ebn, 2005
11. Quliyev T., Məmmədov N. İqtisadiyyatın əsasları. Bakı, Maarif, 1997
12. Meybullayev M.X. İqtisadi təlimlər tarixi. Bakı, 2002
12. Məmmədov N. Azərbaycan milli iqtisadiyyatının formalaşması və inkişafı problemləri. Bakı, BDU, 2004
14. Müstəqil Azərbaycan, Bakı, 2001
15. Səfərov S.Ə. Azərbaycan iqtisadiyyatı. Yeni mərhələnin dinamikası. Bakı, Azərbaycan nəşr., '2D07, 991s.

IC Şirəliyev A İ Bazar iqtisadi sistemi və aqrar münasibətlər

k1. Sabah, 2002

11. *Vdliyev T.S., Babayev Ə.P, və Meybullayev M.X.* iqtisadi nəzəriyyə. *Dərslik*, Bakı, «Çaşıoğlu», 01.

18. *Макконнелл К.Р., Брю С.Л.* Экономика: принципы, проблемы и политика: пер. 17-го англ. изд. М.: ИНФРА-М, 2009, XXVni, 916 с.

Mövzu 5

1. Azərbaycan regionları / Azərbaycan Dövlət Statistika komitəsi. Bakı, 2004
2. Azərbaycan rəqəmlərlə 2004 / Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı, 2005
3. *Ələsgərov A.K.* İqtisadi rəqəmlər və onların nəqliyyat sistemi. Bakı, 1983, 235s.
4. *Əliyev M.T.* Azərbaycan iqtisadiyyatının formalaşması və inkişaf problemləri. Bakı, Mürəci, 2001
5. *Hacızadə Ə.M.* Sosial iqtisadi sistemin formalaşması və inkişafı problemləri, BDU, Bakı 1989.
6. İqtisadi nəzəriyyə: dərslik / Elmi red.: *T.S.Vəliyev, Ə.P.Babayev, M.X.Meybullayev.* Bakı: Çaşıoğlu, 2001, 692s.
7. *Qafarov Ş.S.* Müasir iqtisadi sistem və qloballaşma. Bakı, Elm, 2005
8. *Nuriyev Ə.X.* Məhsuldar qüvvələrin yerləşdirilməsinin və təkmilləşdirilməsinin sosial-iqtisadi problemləri. Bakı, Elm, 1982,138s.
9. *Nuriyev Ə.X.* Regional siyasət və idarəetmə. Bakı, Elm, 2004, 348s.
10. Regional inkişafın bir ili / Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyi. Bakı, 2005
11. *Şirəliyev A.I.* Bazar iqtisadi sistem, və aqrar münasibətlər. Bakı, Sabah, 2002
12. *Макконнелл К.Р., Брю С.Л.* Экономика: принципы, проблемы и политика: пер. 17-го англ. изд. М.: ИНФРА-М, 2009

Mövzu 6

1. *Alahverdiyev H.B, Qafarov K.S., Əhmədov Ə.M.* Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi. Bakı, İqtisad Universitetinin nəşr., 2007, 564s.
2. Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər). Bakı, Nurlar, 2004.
3. Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2009-2013). Bakı, 2009.
4. Azərbaycan Respublikasında bioloji müxtəlifliyin qorunması və davamı istifadəsinə dair milli strategiya və fəaliyyət planı. Bakı, 24 mart 2006
5. Azərbaycan Respublikasında ekoloji cəhətdən dayanıq sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Proqram. Bakı, 18 fevral 2003
6. Azərbaycan Respublikasında meşələrin bərpa edilməsi və artırılmasına dair Milli Proqram. Bakı, 18 fevral 2003
7. *Əliyev Ü.Q.* Keçid dövrünün milli iqtisadi problemləri / Dərslük. Bakı: Azərnəşr, 2008, 357s.
8. *Kuzik B.H., Kuşlin V.İ., Yakovçev B.V.* Proqnozlaşdırma, strateji planlaşdırma və milli proqramlaşdırma. Bakı, «İqtisad Universiteti» nəşr., 2010, 541s.
9. *Mahmudov M.M., Mahmudova İ.M.* Regionların sosial-iqtisadi inkişafının tənzimlənməsi. Bakı, 2011, 370s.
10. *Nuriyev Ə.X.* Regional idarəetmənin əsasları, Bakı, 2007, 100

Mövzu 7

1. *Allahverdiyev N.N.* Azərbaycan SSR-nin iqtisadi və sosial coğrafiyası, 1991
2. Azərbaycan torpağı. Jurnal. Bakı, 2003
3. *Eminov Z.N.* Azərbaycanın fiziki və iqtisadi coğrafiyası. Bakı, 2007, 100

2000,194s.

4. Əlirzayev Ə.Q. İqtisadiyyat; Düşüncələr baxışlar. Bakı: 2002, 467s.
5. Əliyev A.Ə., Şəkəraliyev A.Ş. Bazar iqtisadiyyatına keçid: dövlətin iqtisadi siyasəti, Bakı, ADİU-nun nəşr., 2002, 440 səh.
6. Əliyev H.Ə. Həyəcan təbili. Bakı: Azəməşr, 1982,176s.
7. İqtisadiyyat qəzeti, №04 (391)
8. Qasimov Ə.C. Aqrar-sənaye müəssisələrinin iqtisadiyyatı və idarə edilməsi: Dərslük, Bakı; Nurlan, 2005, 354s.
9. Məmmədov C.C. Aqrar bölmədə maddi-texniki təminat və xidmət işinin təşkili: Dərs vəsaiti, Bakı: «Əbilov, Zeynalov və oğulları» nəşr., 2004, 530s.
10. Niftullayev V.M. Kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatı: Dərslük,

Mövzu 8

1. Allahverdiyev H.B, Qafarov K.S., Əhmədov Ə.M. Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi. Bakı, İqtisad Universitetinin nəşr., 2007, 564s.
2. Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının Dövlət Proqramı (2004-2008); (2009-2013)
3. Əlirzayev Ə.Q. İqtisadi və sosial idarəetmə: Bazar iqtisadiyyatı, metodoloji prinsiplər, qanunauyğunluqlar. Bakı: Diplomat, 1997, 208s.
4. Hacızadə E.M. Azərbaycanda quruda neft-qazçıxarma sənayesinin inkişaf mərhələləri. Bakı, AzETETİİ, 1995, 0,8 ç.v.
5. Hacızadə E.M. Milli enerji strategiyası: konseptual əsaslandırma və perspektivlər // AMEA-nın xəbərləri, Bakı, Elm, 2010, №1, s.5-13.
6. Hacızadə E.M. Neft-qaz sektorunun inkişafının iqtisadi artımına təsirin qiymətləndirilməsi // Azərbaycanın Vergi jurnalı, 2012, №2, s.49-86

7. İqtisadi siyasətin inkişafı // Elm və İctimai Tədqiqatlar

M.X.Meybullayev. Bakı; Çarşıoğlu, 2001, 692s.

8. *Məmmədli O.Q.*, *İsmayılov F.İ.*, *İsmayılov F.* Milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsi: Dərs vəsaiti, Bakı, MBM, 2008, 560s.
9. Müstəqil Azərbaycan-20. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Bakı: «9 N^o-li kiçik müəssisə», 2012, 640 s.

Mövzu 9

1. *Abbasov Ç.M.* Azərbaycanın dünya iqtisadi qatnışlarında inteqrasiya yolları. Bakı, Elm, 2005, 252s.
2. *Allahverdiyev H.B.*, *Qafarov K.S.*, *Əhmədov Ə.M.* Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi. Bakı, İqtisad Urdversitetindən nəşr., 2007, 564s.
3. *Allahverdiyev F.B.*, *Məmmədov Z.T.* İnvestisiya proseslərinin tənzimlənməsi. Bakı, 2003
4. Azərbaycan iqtisadiyyatı / Elmi red.: *I.H.Aliyev*, *S.A.İbadov*. B.: Ağrıdağ, 1998, 400 s.; s.14-15.
5. Azərbaycan Respublikasının İqtisadi İnkişaf nazirliyinin və Dövlət Statistika Komitəsinin hesabatları.
6. *Bayramov Ə.I.* Regional iqtisadi inteqrasiya: nəzəriyyə və praktika. Bakı, Azərənəşr., 1997, 208s.
7. İqtisadi nəzəriyyə; dərslik / Elmi red.: *T.S.Vəliyev*, *Ə.P.Babayev*, *M.X.Meybullayev*. Bakı: Çarşıoğlu, 2001, 692s.
8. «İnvestisiya fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı şəhəri, 13 yanvar 1995-ci il.
9. *Qeybullayev Q.R.* İnvestisiyanın təhlili və idarə edilməsi, Bakı
10. *Məmmədov N.* Azərbaycan milli iqtisadiyyatının formalaşması və inkişafı problemləri. Bakı, BDU, 2004
11. *Parasız M.İ.* Makro- ve mikro ekonominin ABC'si» Bursa, 1995, 128s.

Mövzu 10

2. «Azərbaycan Respublikasında, Bank və bank fəaliyyəti haqqında qanun». Bakı, 2004.
3. «Azərbaycan» qəzeti, 26 aprel 1996
4. Banklar haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu. 16 yanvar 2004-cü il
5. Əsgərova R.V. Pul, kredit və banklar. Bakı, Mütərcim, 2010, 392s.
6. Maliyyə və uçot, 1998, №7-8
7. Məmmədov S.M. Bank işi. Bakı: «Ay-Ulduz» nəşr., 1997, 375s.
8. Məmmədov Z.F., Abbasov Ə.M. və b. Bank işi və elektron bankçılıq. Bakı, Qanun, 2003, 452s.
9. Milli bank haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu. 10 dekabr 2004-cü il
10. Milli bankın normativ sənədləri və təlimatları
11. Pul və kredit jurnalı, 1998, №3
12. «Respublika» qəzeti, 16 fevral 1997
13. «Trend» jurnalı. 1997, №2
14. Дроботной А.А. «Финансы, денежное обращение, кредит» Москва, 1997
15. Сидор о вич А.В. Курс экономической теории. Москва, «Дело и сервис», 2001, 832с.
16. Финансы. Денежное обращение. Кредит: Учебник для вузов I Под. ред. проф. Л.А.Дробозиной. М.: Финансы, ЮНИТИ, 1997, 348с.
17. Шишкин А.Ф., Шишкина Н.В. Экономическая теория. Учебник для вузов. В 2-х томах. Том 1: ВЛАДОСЬ, 2010, 816с.

Mövzu 11

1. Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyi Sahibkarlığa kömək Milli Fondu / Kiçik və orta Sahibkarlıq subyektləri üçün əyani vəsait. Bakı, 2002

4. *Mehbalıyev S., İsgəndərov R.* Əmək bazan və əhalinin sosial müdafiəsi. *Dərslık.* Bakı, Çasıoğlu, 2002, 544s.
5. www.azstat.org: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komıtəsinin rəsmi saytı
6. *Yaqubov S., Sadıqov M., Əliyev Ə.* Azərbaycan iqtisadiyyatı. Bakı,
7. *Камаев В.Д. и др.* Экономическая теория / Под ред. проф. Камаева В.Д.. Москва, Владосъ, 1999,592с.
8. *Макконнелл К.Р., Брю СМ.* Экономикс: принципы, проблемы и политика: пер. 17-го англ. изд. М.: ИНФРА-М, 2009, XXVni, 916 с.
9. *Маршалл А.* Принципы экономической науки. В 3-х томах: Т. 1,1993, 220с.; Т. 2, 300с.

Mövzu 13

1. «Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2009-2013-cü illər)», Bakı, 14 aprel 2009.
2. «Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramını (2004-2008-ci illər)», Bakı, «Nurlar», 2004
3. www.azstat.org: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komıtəsi
4. *ƏUrzayev Ə.Q.* Azərbaycanın iqtisadi inkişafının konsepsiyası və proqramı. B.: Odlar yurdu, 1999,104s.
5. *ƏUrzayev Ə.Q.* İqtisadiyyat: düşüncələr, baxışlar. Bakı, Bakı Universiteti, 2002
6. «İnvestisiya fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı şəhəri, 13 yanvar 1995-ci il.
7. *ƏUrzayev Ə.Q.* İqtisadiyyat: düşüncələr, baxışlar. *Monoqrafiya* / Elmi red. A.Nadirov. B.: Bakı Universiteti, 2002,466 s.
8. *Həsənov H.S., Şahbazov K.A., Məmmədov M.H.* Menecment, Bakı, 2005, 662 s.

10. *Nunyev Ə.X.* Regional idarəetmənin əsasları, Bakı, 2007, 428 s.
11. *Nuriyev Ə.X.* Regional siyasət və idarəetmə. Bakı, 2004, 348s.

Mövzu 14

1. *Abbasov Ç.M.* Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya yolları. Bakı, Elm, 2005, 252s.
  2. *Alahverdiyev H.B., Qafarov K.S., Əhmədov Ə.M.* Milli iqtisadiyyata dövlət tənzimlənməsi. Bakı, İqtisad Universitetinin nəşr., 2007, 564s.
  3. Azərbaycan Milli ensiklopediyası, Bakı, 2007, 884s.
  4. *Bayramov Ə.İ.* Regional iqtisadi inteqrasiya; nəzəriyyə və praktika. Bakı, Azəməşr., 1997, 208s.
  5. *Bədəlov Ə.M., Ağayev A.M., Tağızadə S.C.* Dünya iqtisadiyyatı. Dərslik. Bakı, 2006, 246s.
  6. *Hacızadə E.M.* Milli enerji strategiyası: konseptual əsaslandırma və perspektivlər // AMEA-nın xəbərləri, Bakı, Elm, 2010, №1
  7. İqtisadi nəzəriyyə: dərslik / Elmi red.: *T.S.Vəliyev, Ə.P.Babayev, M.X.Meybullayev.* Bakı; Çarşıoğlu, 2001, 692s.
  8. *Məmmədli O.Q., İsmayılov F.İ., İsmayılov F.* Milli iqtisadiyyata tənzimlənməsi; Dərs vəsaiti, Bakı, MBM, 2008, 560s.
  9. Müstəqil Azərbaycan-20. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Bakı: «9 Nö-li kiçik müəssisə», 2012, 640 s.
- W.Səfərov S.Ə.* Azərbaycan iqtisadiyyatı. Yeni mərhələnin dinamikası. Bakı, Azərbaycan nəşr., 2007, 991s.

Mövzu 15

1. Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsi». Bakı, 1997
2. *Əliyev A.Ə., Şəkəraliyev A.Ş.* Bazar iqtisadiyyatına keçid; Dövlətin iqtisadi siyasəti. Bakı, «İqtisad Universiteti» nəşriyyatı, 2002
3. Gömrük tarifi haqqında Azərbaycan Respublikasının

4. *Hacızadə EM.* Sosiallaşan iqtisadiyyat. Bakı; Elm, 2006, 509 s.
5. «İnvestisiya fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı şəhəri, 13 yanvar 1995-ci il.
6. *Məmmədov M.A., Novruzov N.A., Əliyev R.M.* İnvestisiyanın maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi. Bakı, 2003, 432s.
7. *Məmmədov S.M.* Vergi və gömrük sistemi. Bakı, 1998
8. *Musayev A.* Ümummilli hder H.Əliyevin investisiya siyasəti / «H.Əliyev və vergi siyasəti» mövzusunda elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı, 2006, s. 77-93.
9. *Səmədzadə Z.Ə.* Milli iqtisadiyyat və sahibkarlıq. Bakı, «İqtisadiyyat» qəzeti, 16 aprel-21 may, 2002.
- IQ.Şəkar əliyev A.Ş., Nuriyev C.Q., Əliyev A.Ə.* Gömrük işinin təşkili və idarə edilməsi. Bakı: Qanun, 2003, 332s.
- И.Авдокушки Е.Ф.* Мег^дународаые эконоиические отношения. Учебник. М.: Юрист, 2002, 366с.
- И.Егорова Е.Н., Тернопольская Е.Б., Тютюрюков Н.Н.* Сравнительная оценка влияния наукоювой системы России и за- рубежных стран на инвестиционную деятельность предприятия / Препринт # WP/97/032. М.; ЦЭМИРАН, 1997, 43с.
- 13.Инвестиционное взаимодействие банков и предприятий на региональном уровне // Деньги и

SƏDAQƏT ELMAN qızı ƏHMƏDOVA
iqtisadiyyat üzrə fəlsəfə doktora

AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATI

Metodik vəsait

Çapa imzalanmışdır 09.04.2015.

Kağız formatı 60x84 1/16.

Həcmi 5,75 ç.v. Sayı 300.

Hazır pozitivlərdən çap olunub.

«Bakı Universiteti» nəşriyyatı,
Bakı, AZ 1148, Z.Xəlilov, 23.